

НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «ЧЕРНІГІВСЬКИЙ КОЛЕГІУМ»
ІМЕНІ Т. Г. ШЕВЧЕНКА

Факультет дошкільної, початкової освіти і мистецтв
Кафедра дошкільної та початкової освіти

Кваліфікаційна робота

освітнього ступеня: «магістр»

на тему:

**ВПЛИВ БАТЬКА НА ФОРМУВАННЯ ОСОБИСТІСНОЇ
КОМПЕТЕНТНОСТІ ХЛОПЧИКА СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ**

Виконала:

студентка II курсу магістратури, 22 М групи
спеціальності 012 «Дошкільна освіта»

Приходько Ганна Валентинівна

Науковий керівник:

к. пед. н., доцент Богдан Тетяна Миколаївна

Чернігів – 2024

Роботу подано до розгляду «___» _____ 2023 року.

Студентка

(підпис)

(прізвище та ініціали)

Науковий керівник

(підпис)

(прізвище та ініціали)

Кваліфікаційна робота розглянута на засідання кафедри *дошкільної та початкової освіти*
протокол № _____ від «___» _____ 2023 р.

Студентка допускається до захисту даної роботи в екзаменаційній комісії.

Зав. кафедри

(підпис)

Ірина ТУРЧИНА

(прізвище та ініціали)

ЗМІСТ

ВСТУП.....	4
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ РОЛІ БАТЬКА У ВИХОВАННІ ДИТИНИ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ.....	7
1.1. Історіографія та сучасний стан психолого-педагогічних досліджень щодо ролі батька у формуванні особистості дитини.....	7
1.2. Функціональна характеристика ролі батька у вихованні хлопчика-дошкільника та практичні аспекти їх взаємодії.....	18
Висновки до розділу 1.....	28
РОЗДІЛ 2. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ВПЛИВУ БАТЬКА НА ОСОБИСТІСНИЙ РОЗВИТОК ХЛОПЧИКА ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ.....	30
2.1. Методологія дослідження педагогічного впливу батьків на дітей.....	30
2.2. Опис вибірки та процедури дослідження.....	38
2.3. Аналіз та інтерпретація результатів дослідження.....	41
2.4. Методичні рекомендації щодо актуалізації ролі батька у вихованні хлопчика дошкільного віку.....	50
Висновки до розділу 2.....	62
ВИСНОВКИ.....	65
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	67
ДОДАТКИ	74

ВСТУП

Актуальність дослідження. Важливість системного дослідження ролі батька у вихованні дитини дошкільного віку в умовах сучасного українського суспільства обумовлена низкою ключових факторів. По-перше, йдеться про кардинальні зміни у соціокультурному контексті, які тягнуть за собою трансформацію традиційної ролі батька у вихованні дітей, у тому числі й дошкільного віку. Зростаюче розмаїття сімейних форматів, що фіксується в сучасній Україні, актуалізує необхідність переосмислення впливу чоловіка на розвиток особистості хлопчика-дошкільника. По-друге, вивчення виховної ролі батька потенційно здатне зробити значний внесок у розуміння психологічного розвитку сучасних хлопчиків, оскільки батьківська підтримка та взаємодія потужно впливають на їх ідентифікацію, самопізнання, емоційну стабільність, психологічне благополуччя та виховання соціальних якостей. По-третє, фокус на дошкільному віці у світлі даної проблематики також є важливим, оскільки у цьому віковому періоді формуються основи особистості, а відтак вплив батька може вирішально відобразитися на самооцінці, соціальних навичках та особистісному розвитку хлопчика дошкільного віку. По-четверте, дослідження ролі батька може бути важливим для розробки програм та підходів до виховання, що враховують доцільність участі обох батьків, але в умовах соціально-демографічних диспропорцій, які останніми роками спостерігаються в Україні, об'єктивно виникає потреба у доповненні їх альтернативними стратегіями формування особистості дитини, яка виховується у різних сімейних контекстах, де батько з різних причин може бути відсутній.

Мета дослідження – теоретично обґрунтувати та експериментально дослідити вплив батька на процес формування особистісної компетентності хлопчика старшого дошкільного віку.

Завдання дослідження:

- провести аналіз психолого-педагогічної літератури з проблеми сімейного виховання дітей дошкільного віку і ролі батька у цьому процесі;

- розробити діагностичні інструменти для виявлення впливу батька на формування особистісної компетентності хлопчика старшого дошкільного віку;
- розробити та провести емпіричне дослідження впливу батька на особистісний розвиток хлопчика-дошкільника;
- розробити методичні рекомендації щодо підвищення ролі батька у формуванні особистісної компетентності дитини дошкільного віку з урахуванням її статі.

Об'єкт дослідження – освітній процес у закладі дошкільної освіти.

Предмет дослідження – вплив батька на процес формування особистісної компетентності хлопчика старшого дошкільного віку.

Методи дослідження: теоретичні – аналіз, порівняння, узагальнення, систематизація змісту педагогічної, психологічної, методичної літератури з проблеми дослідження; емпіричні – спостереження, тестування, інтерпретація отриманих даних; статистичний метод.

Наукова новизна дослідження полягає насамперед в актуалізації результатів сучасних зарубіжних психолого-педагогічних розвідок стосовно ролі батька у вихованні хлопчика дошкільного віку, в переосмисленні усталених підходів до вивчення виховного впливу батька на формування особистості дитини, в упровадженні гендерної методології у систему науково-педагогічного дослідження даної проблеми, а також в обґрунтуванні необхідності розробки альтернативних підходів до вивчення ролі батька у формуванні особистісної компетентності хлопчика-дошкільника.

Практичне значення роботи полягає у можливості використання її матеріалів для підвищення професійної компетентності вихователів ЗДО у питаннях взаємодії з батьками вихованців, проведення методичних семінарів для фахівців дошкільної освіти, батьківських зборів. Запропоновані в роботі методики для емпіричного дослідження ролі батька у вихованні хлопчика-дошкільника, а також їх результати можуть бути використані для вдосконалення процесу підготовки майбутніх вихователів ЗДО до науково-дослідницької діяльності. Крім того, результати проведеного дослідження

можуть бути включені до окремих спецкурсів, які стосуються сімейного виховання дітей дошкільного віку та взаємодії ЗДО з родинами.

База дослідження – комунальний заклад «Хотівський заклад дошкільної освіти «Струмочок» Феодосіївської сільської ради Обухівського району Київської області.

Апробація результатів дослідження відбувалася у вигляді друку наукових праць та участі у конференціях з подальшою сертифікацією:

1. Богдан Т. М., Приходько Г. В. Роль батька у вихованні хлопчика дошкільного віку. *Вісник науки та освіти*. Київ, 2023. Вип. № 12 (18). С. 290-304.
2. Приходько Г. В. Роль батька у вихованні хлопчика дошкільного віку. *Science and technology: problems, prospects and innovations*: збірник доповідей V Міжнародної науково-практичної конференції. м. Осака, 2023. С. 213-220;
3. V Міжнародна науково-практична конференція «Science and technology: problems, prospects and innovations» (16-18 лютого 2023 р., Осака, Японія), доповідь з теми «Роль батька у вихованні хлопчика дошкільного віку»;
4. Всеукраїнська конференція з міжнародною участю «Стратегії та практика організації освітнього процесу в умовах невизначеності: нові виклики та перспективи реалізації» (30 травня 2023 р., м. Чернігів).

Структура кваліфікаційної роботи. Робота складається зі вступу, двох розділів, висновків до розділів, загальних висновків, списку використаних джерел (64 найменування) та додатків. Повний обсяг дослідження складає 79 сторінок, з них основний текст – 66 сторінок.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ РОЛІ БАТЬКА У ВИХОВАННІ ДИТИНИ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

1.1. Історіографія та сучасний стан психолого-педагогічних досліджень щодо ролі батька у формуванні особистості дитини

Аналіз історіографії є важливим кроком в дослідженні будь-якої проблеми й обумовлюється низкою причин. Серед них можемо назвати усвідомлення еволюції підходів, перспектив та ключових аспектів проблеми (розвиток розуміння теми), виявлення невирішених аспектів як основа для інсайтів щодо подальшого заглиблення в тему й розширення наукового розуміння, поширення дискусій, формування й удосконалення методології як пошук більш ефективних методів дослідження та аналізу в рамках даної теми, а також стимулювання нових досліджень. З огляду на це історіографічний аспект дослідження ролі батька у вихованні дитини охоплює аналіз того, як це питання ставилося й розглядалося у різні періоди та в різних культурних та соціальних контекстах.

У найбільш загальному вигляді короткий опис історії досліджень даної теми виглядає так:

- у період до ХХ століття роль батька зазвичай розглядалася у контексті традиційних сімейних структур, де батька репрезентували як авторитетну й дисциплінуючу фігуру, відповідальну за фінансову підтримку сім'ї і виховання дітей;

- безпосередньо у ХХ столітті, особливо після Другої світової війни, бурхливого розвитку набули нові теорії і підходи до сімейної динаміки, де батько розглядався не лише як годувальник, але й як емоційна опора для дитини, тобто важливість емоційного зв'язку дитини з батьком стала одним з ключових дослідницьких тем у наукових розвідках;

- нарешті, в сучасних дослідженнях усе більша увага приділяється комплексному впливу батька на розвиток дитини, що на практиці означає якісний аналіз значення батьківської присутності, виховання, емоційної підтримки, зразка поведінки та інших аспектів для формування особистості дитини.

Разом з тим до історіографічного виміру тематики, пов'язаної із роллю батька у вихованні дитини можна віднести і значний масив даних, отриманих у ході крос-культурних досліджень, оскільки порівняльні дані стосовно ролі батька у різних культурах дозволяють виявити схожість і розбіжності у тому, як різні суспільства оцінюють внесок батьків у виховання дітей. Значний науковий інтерес також викликають дослідження зазначеного спрямування в межах сучасних сімейних моделей, які зумовлені збільшенням різноманіття сімейних структур – самотні батьки, патріархальні, змішані сім'ї тощо, що не могло не привести до певних, часом – кардинальних, трансформацій ролі батька у розвитку дитини у зазначених соціальних контекстах. Усе виразнішою стає також тенденція вивчення впливу батька на дітей, що мають особливості розвитку або спеціальні потреби. Тобто історіографія проблеми дозволяє нам зрозуміти, як розуміння дослідниками ролі батька у вихованні й розвитку дитини еволюціонувало протягом історичного часу і які аспекти цієї теми виявилися особливо значущими в різних епохах.

Опрацювання наукової літератури з питань батьківства як такого дозволяє виділити в якості фундаментальної праці книгу італійського дослідника, досвідченого юнгіанського аналітика й мислителя Луїджі Зойя «Батько. Історичний, психологічний і культурний аналіз», де роль батька репрезентовано як ключову у виникненні культури західної цивілізації [16]. Відштовхуючись від античної міфології, проводячи філософсько-культурологічний розмисел крізь часи Римської імперії, Французької революції, промислової революції XIX ст., світові війни XX ст., вчений констатує «перетворення батька на вид, що зникає» [16, с. 253], самоусунення батька як феномен, що розглядається у ретроспективному та перспективному

ракурсах, а також вибудовує можливі варіанти трансформації батьківства як інституту виховання й формування особистості у найближчому майбутньому. Хоча ця праця вперше побачила світ у далекому 1945 році, на сьогодні їй і досі не існує аналогів. Вона стала своєрідним провісником тих колосальних зрушень, що відбулися у розумінні ролі і значення батька у вихованні сина (а саме цей аспект став у ній ключовим, оскільки сьогоднішній син – це завтрашній батько) на зламі ХХ – ХХІ століть. Тому, якщо ми прагнемо осмислити сучасну роль батька у становленні особистості дитини дошкільного віку, й зокрема – хлопчика, ми маємо обов'язково враховувати сучасний соціальний контекст, в якому відбувається виховний процес.

Попри те, що українська педагогічна наука на сьогодні накопичила значний теоретико-методологічний і практичний матеріал щодо проблематики родинного виховання дітей, окремі аспекти – зокрема, виховання сина батьком, – розглядаються у площині традиціоналістського підходу, а це означає, що вони далекі від сучасних реалій, в яких опинилося наше суспільство. Через це вважаємо за потрібне детально розглянути традиційні уявлення про роль батька в українській родині і співставити її із наявним станом реалізації батьківської виховної ролі в умовах, коли, за даними 2016 року, з 7,5 мільйонів українських дітей 3 мільйони (40%) виховувалися у неповних сім'ях [7], а серед неповних сімей 90-94% - це неповні материнські сім'ї [44, с. 224].

Традиціоналістський підхід у розумінні ролі батька у вихованні дітей, зокрема, хлопчиків дошкільного віку, крізь призму української народної педагогіки найбільш фундаментально репрезентовано у працях М. Стельмаховича [42; 43], В. Костіва та Б. Ковбаса [21], А. Герасимчук [8], О. Федяєвої [47], О. Ярошинської [54] та інших.

Так, вітчизняний етнопедагог М. Стельмахович наголошував на тому, що «авторитет батька – як у домашньому колі, так і в громадській сфері духовного життя українців – високий. То й виховний вплив його на дітей вагомий. Втрачене в ньому надолужити важко, а втім і не можливо» [43, с. 112]. Варто відмітити, що в родинній педагогіці українців функція батька завжди вважалася

особливою, позаяк «відступ від неї принижує природне покликання людини («Живемо не батьками, помremo не людьми»). А звідси й порада: «Умів батькувати, умій і годувати» [43, с. 113]. Так само важливим є і розуміння неоднорідності виховних впливів тата і мами на дитину й водночас – потреба останньої в обох батьках. Це закарбовано у народних прислів'ях «Добрий батько не хоче лихого сина», «Добре тому, хто має батька, бо в батька найтепліша хатка», «Своя хата – своя стріха, свій батько – своя втіха», «Таткова хата усім багата». Приклад і слово батька, згадка про нього назавжди залишається в пам'яті людини і зберігається до кінця життя, ось чому ці слова М. Стельмаховича: «...Серед усіх бід воєнних лихоліть найстрашніше та, що забирає батьків від дітей і дітей від батьків» [43, с. 113] сьогодні набули пророчого значення.

Рольові ж функції батька та матері більш докладно висвітлено в іншій праці М. Стельмаховича [42], де зазначається, що батьківська педагогіка репрезентує «народну мудрість соціалізації дитини в сім'ї завдяки передачі їй дорослими (батьком і матір'ю, іншими членами сім'ї) духовного і виробничого досвіду, прищеплення культури поведінки» [42, с. 6]. Це підтверджується багатим фольклорним матеріалом на кшталт «Який куц, така й хворостина, який батько, така й дитина», «Не послухаєш тата, послухаєш ката», «Не навчив батько – не навчить і дядько», «Як батько – рибалка, то й діти у воду дивляться» тощо.

Незважаючи на те, що за часи незалежності України відбувалася постійна реактуалізація етнічних цінностей виховання, маємо нагальну потребу у критичному осмисленні ролі батька (так само, як і матері) у вихованні дитини дошкільного віку, тим більше, що й традиційна сім'я як така зазнала фундаментальних трансформацій (див. таблицю 1.1).

Таблиця 1.1

Види і зміст змін сім'ї як соціального інституту

(за Т. Алексеєнко [4, с. 27])

№ з/п	Характер змін	Зміст змін
1	Структурні	Збільшення кількості неповних сімей, зростання смертності батьків, зменшення кількості дітей в сім'ях, розвиток нових форм сімейного влаштування дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, утворення реструктурованих сімей
2	Мотиваційні	Підвищення мотивації батьків до зміни рольової поведінки та виконання батьківських обов'язків, до відповідального батьківства
3	Ціннісно-орієнтаційні	Зміна ідеальних уявлень про батьків і дітей, сім'ю, у завданнях сімейного виховання, ієрархії цінностей способу сімейного життя і виховання, стереотипів щодо сімейних ролей, вироблення нових сімейних традицій
4	Міжособистісні	Суб'єкт-суб'єктна взаємодія: взаємовідносини батьків між собою і з дітьми, між дітьми все більше набувають ознак демократизації, партнерства, конкурентності
5	Процесуальні	Якість виконання сімейних функцій і сімейних ролей неоднозначна
6	Субкультурні	Вплив глобалізаційних та інтеграційних процесів, ЗМІ та Інтернет-мережі на ціннісні орієнтації сім'ї та моделі поведінки батьків і дітей, спосіб життя сім'ї, утворення опосередкованих впливів у вихованні

Отже, традиційний підхід до сімейного виховання, який ґрунтується на стереотипних гендерних ролях, де матері відводиться роль основного опікуна і вихователя, а батькові – ролі очільника сім'ї та годувальника, втрачає свою актуальність, і цьому є низька причин:

по-перше, зміна соціокультурного контексту породжує нові форми сімей, де ролі батька й матері можуть бути розподілені по-іншому;

по-друге, розширення ролей і можливостей жінок;

по-третє, розвиток дитини напряму залежить від обопільної участі батьків у її вихованні;

по-четверте, виникнення потреби у партнерському вихованні дитини, де обидва батьки ділять відповідальність за дитину;

по-п'яте, розуміння гендерної рівності, тобто сприяння рівності прав та можливостей для чоловіків та жінок стає все важливішою цінністю.

Саме тому традиціоналістський підхід до сімейного виховання вимагає перегляду та адаптації, щоб відповідати сучасним умовам та потребам різноманітних сімейних форматів. При цьому вважаємо за потрібне акцентувати той факт, що сучасна вітчизняна наука поки що слабо відгукується на подібні виклики: зпоміж значної кількості публікацій, присвячених проблемам батьківства, лише подекуди можна зустріти достатньо обґрунтовані дослідження, в яких осмислюється «криза батьківства», значення соціалізаційного аспекту батьківства, сучасний концептуальний зміст категорії «батько», «усвідомлене батьківство» тощо. У цьому сенсі найбільш системними виглядають дослідження О. Кормана [23], О. Біди [5], С. Красіна [25], І. Томаржевської [46] та інших. Вони дозволяють зрозуміти, як важливо сучасним науковцям в Україні працювати над модернізацією теоретико-методологічних засад батьківського виховання, ремодельованням інституту батьківства, оновленням змісту просвітницької роботи з батьками та пошуком шляхів, які б дозволили тримати якість та ефективність виховної роботи з дітьми в умовах, коли традиційна сім'я стає лише одним із варіантів освітньо-виховного середовища.

Такого роду тенденції помітно виражені у численних науково-педагогічних розвідках європейських та американських фахівців, серед яких ми виділяємо тих, хто зосередився на дослідженні ролі батька у вихованні дитини. Так, на теренах сучасної польської педагогіки нами було опрацьовано статті та монографії К. Лукашевіча [57], К. Поспішила [58], Л. Речека-Зимруза [60], М. Тубіща [61], Й. Зєвеца та М. Глажевскі [63], К. Жерніка [64], предметом яких є всебічний аналіз ролі батька у розвитку дитини, у тому числі й дошкільного віку. Помітний інтерес до даної проблематики спостерігається і в інших європейських країнах: Л. Гордадзе (Грузія) досліджує сімейну політику та ролі батьків у вихованні дітей, П. Прагер (Німеччина) вивчає батьківські практики та їх вплив на розвиток

дітей, І. Б. Гуннерсдоттір (Ісландія) спеціалізується на вивченні ролі батьківства та виховання в ісландському суспільстві, М. Лундквіст (Швеція) вивчає різні аспекти сімейного життя, включаючи взаємодію батьків і дітей, Дж. Донаті (Італія) спеціалізується на дослідженні батьківства та виховання італійському суспільстві тощо. Американські науковці, що вивчають дану проблему, представляють собою широке коло фахівців: М. Лемб та Р. Вайс – професори психології, К. Прюет – педіатр і психіатр, Д. Поупноу – соціолог тощо. Одне це вже вказує на комплексність дослідницького підходу вчених США і розуміння того, що процес формування особистості дитини є багатовимірним явищем і детермінується численними факторами, серед яких батьківський фактор належить до множини найвагоміших.

Значний інтерес у питанні ролі батька у вихованні дошкільника представляє і так звана гендерна педагогіка, що методологічно спирається на урахування гендерних аспектів та соціокультурних уявлень про чоловічі та жіночі ролі в сім'ї та суспільстві. Основними аспектами, які цей сучасний напрям може враховувати при аналізі виховного впливу батька на формування дитини, є розподіл обов'язків та відповідальності між батьками (як він впливає на розвиток і благополуччя дітей), виховання гендерної ідентичності (досліджується, як виховання дітей у різних гендерних контекстах – наприклад, у сім'ях, де є лише один з батьків, – впливає на формування їхньої гендерної ідентичності та стереотипів), формування партнерських відносин, розширення ролі батька (вивчення можливості розширення ролі батька у вихованні, включаючи більш активну участь у побутових та виховних питаннях) тощо. В Україні гендерна педагогіка поки що не набула значного поширення, але перші кроки у цьому напрямі уже робляться (Л. Карнаух [18-20], Т. Алексеєнко [2]).

Психологізація впливу батька на формування особистості хлопчика дошкільного віку знайшла своє відображення у психоаналітичній педагогіці, базованій на ідеях психоаналізу, і реалізується крізь призму декількох підходів:

- «комплекс Едіпа» (згідно з теорією З. Фрейда, комплекс Едіпа є ключовим етапом психосексуального розвитку; у цьому контексті батько виступає як авторитет та модель для хлопчика, складає йому конкуренцію та вчить усвідомлювати свою стать та встановлювати гендерну ідентичність);

- роль утримання та граничної ситуації (педагогічний підхід М. Кляйн базується на тому, що батько може впливати на формування психологічного балансу та відчуття безпеки у дитини через створення граничних умов для її розвитку);

- теорія приєднання Я. Боулбі (в цьому підході батько виступає як одна з ключових фігур у формуванні безпеки та відчуття захищеності для дитини; його присутність та сприяння утворенню емоційних зв'язків важливі для психічного розвитку);

- адлеріанська психологія (А. Адлер вважав, що батько може впливати на формування почуття компетентності, соціальної впевненості та спроможності адаптуватися до соціального оточення);

- теорія К.- Г. Юнга (психолог вказував на важливість архетипів батька та маскулітності у формуванні особистості хлопчика).

Додамо, що в Україні психоаналітична педагогіка так само, як і гендерна, не належить до загальноновизнаних, хоча також має певні перспективи. Зокрема, дослідниці Ю. Кушнір та Т. Більо актуалізували у науковому обігу української педагогіки загальні питання даного методологічного напрямку [26], а Є. Нелін розробляє його історіографію [29; 30].

Наостанок додамо, що на сьогодні у світі започатковано і працює багато проєктів, присвячених ролі батька у вихованні дітей, у тому числі й дошкільного віку: The Fatherhood Institute (Велика Британія), National Fatherhood Initiative (США), Father Involvement Initiative Ontario (Канада), The Fathering Project (Австралія), Papa's Net (Нідерланди) та багато інших. Це лише декілька прикладів організацій та проєктів, які активно досліджують та підтримують роль батька у вихованні дітей у різних країнах світу. Кожен з них

має свої унікальні методики та цілі, спрямовані на активізацію участі батьків-чоловіків у вихованні дітей.

Як бачимо, аналіз джерелознавчої бази з питання ролі батька у вихованні дитини дошкільного віку дозволяє виділити низку загальних тенденцій у дослідженні даного феномена: а) важливість батьківської участі (багато джерел підкреслюють важливість активної участі батьків у вихованні дитини та наголошують на позитивному впливі обох батьківських фігур); б) специфіка ролі батька (деякі джерела аналізують конкретні ролі батька, такі як формування соціальної впевненості, прагнення до самостійності, розвиток емоційної сфери тощо); в) вплив відсутності батька (звернення уваги на можливі негативні наслідки відсутності батька у вихованні дитини та розгляд шляхів компенсації цього впливу); г) культурні та соціальні варіації (врахування культурних особливостей та соціальних контекстів, які можуть впливати на роль батька у вихованні дитини); ґ) роль батька у вихованні хлопчиків і дівчаток (дослідження різниці у вихованні хлопчиків та дівчаток та вплив ролі батька на формування гендерних ідентичностей).

Підтвердження цих тенденцій віднаходимо у нормативних документах, що є чинними на сьогодні у галузі дошкільної освіти. Перш за все слід зазначити, що в інваріантному складнику оновленого Державного стандарту дошкільної освіти, а саме – в освітньому напрямі «Особистість дитини», вказується на необхідність формування особистісної компетентності дошкільника, що виявляється насамперед в особистісних якостях дитини [1, с. 7-8]. До них віднесено елементарні уявлення та позитивне ставлення дошкільника до свого внутрішнього світу, а саме – думок, почуттів, мрій, бажань прагнень тощо, до становлення основ її світогляду і розвиненості її свідомості, що виявляється у пізнавальній активності, емоційній сприйнятливості, позитивній налаштованості дій, думок, оптимістичності переживань, реалістичності намірів. Крім цього, особистісна компетентність, згідно з Базовим компонентом дошкільної освіти, характеризується сформованістю самосвідомості – ідентифікації себе зі своїм «Я», позитивної

самооцінки, прагненням визнання іншими людьми чеснот дитини, умінням співвідносити власні мотиви й наміри («хочу»), знання, вміння та навички («можу») та регуляцією поведінки та діяльності («буду») і т. д. За результат сформованості особистісної компетентності Базовим компонентом дошкільної освіти визнаються досягнення дитини за такими трьома напрямками: *емоційно-ціннісним, когнітивним та поведінково-діяльним*. Охарактеризуємо їх детальніше.

Сформованість *емоційно-ціннісної складової* особистісної компетентності дитини дошкільного віку виражається у прийнятті нею свого імені, демонстрації інтересу, приналежності та поваги до своєї родини, її традицій та звичаїв, виявленні інтересу до свого внутрішнього світу, орієнтуванні в основних емоціях та почуттях, усвідомленні власних бажань і здатності обґрунтувати власне ставлення, наявності позитивної самооцінки й розумінні соціальної відповідальності у стосунках із однолітками, виявленні переважно оптимістичного світовідчуття щодо свого сьогодення і майбутнього.

Когнітивна складова особистісної компетентності виражається у сформованості базових знань про себе – позитивне уявлення про себе, вирізнення себе з-поміж інших, орієнтування у власних чеснотах і вадах, знання та усвідомлення своїх прав та обов'язків, прав інших, статевої, родинної, соціальної приналежності тощо. Крім того, дошкільник: розуміє своє місце в системі людської життєдіяльності – у сім'ї, групі однолітків, соціально-комунікативному просторі, у різних видах діяльності; диференціює добро і зло, здатен управляти собою, власною поведінкою в різних життєвих ситуаціях, оперуючи при цьому усвідомленими ціннісними орієнтаціями, позитивними мотивами.

Поведінково-діяльна складова сформованої особистісної компетентності дитини дошкільного віку включає в себе прагнення досягати поставленої мети особистої діяльності, наявність навичок обходитися власними силами, самостійно в знайомих ситуаціях, а за необхідності – звертатися по допомогу до дорослих чи однолітків, здатності встановлювати причинно-

наслідкові та смислові зв'язки між подіями життя, своїми переживаннями. Сюди можна віднести також адекватність реагування дитини дошкільного віку на різні життєві ситуації, вміння управляти собою в емоційному сенсі, здатність співвідносити характер власної емоційної поведінки з її наслідками для інших, передбачати результати своєї діяльності та їхнє значення для себе та для оточуючих, усвідомлювати власну відповідальність за вчинене й виявляти повагу до себе та до інших.

У контексті завдання формування особистісної компетентності дитини дошкільного віку Базовий компонент акцентує й роль батьків у цьому процесі [1, с. 9]. Зокрема, розвиток самосвідомості дошкільника з боку батьків має ґрунтуватися на: 1) безумовному цілісному сприйнятті дитини як повноцінного члена родини, що тягне за собою вимогу поважати її потреби та бажання, емоційну підтримку та заохочення, врахування вподобань та смаків, думки дитини під час прийняття спільних рішень, надання їй відчуття безпеки та захищеності; 2) узгодженості цінностей, виховних позицій та впливів між усіма членами родини; 3) створенні в родинних умовах простору для активної життєдіяльності дитини на побутовому та культурному рівнях; 4) забезпеченні щоденного позитивного емоційного, вербального та фізичного контакту з дитиною, вияві щирої зацікавленості та особистої участі у справах дитини; 5) забезпеченні умов для набуття дитиною соціального досвіду взаємодії з однолітками та дорослими; 6) позитивному ставленні до ЗДО, підтримці авторитету педагогів, готовності включитися в розвивальну та/або корекційну роботу, ініційовану фахівцями психолого-педагогічного супроводу, що зумовлена індивідуально-типологічними особливостями та потребами в розвитку дитини дошкільного віку.

Додамо, що реалізація завдання формування особистісної компетентності дітей дошкільного віку в умовах тісної взаємодії ЗДО з батьками вихованців закладена в таких освітніх програмах, як «Дитина» [11], «Українське дошкілля» [38] та «Я у світі» [52].

Отже, як ми переконалися, формування особистісної компетентності дошкільника значною мірою залежить і від активної участі батьків (зокрема, батька) в освітньо-виховній роботі ЗДО, що вказує на важливість педагогізації родин вихованців.

1.2. Функціональна характеристика ролі батька у вихованні хлопчика-дошкільника та практичні аспекти їх взаємодії

Розгляд ключових аспектів, на яких ґрунтується виховний вплив батька на сина-дошкільника, передбачає наявність певної «відправної точки», наріжного каменю, з допомогою якого чоловік набуває визначального значення у сприйнятті дитини. Йдеться про батьківський авторитет, який фактично і є тим впливом, який батько має на свого сина в процесі виховання. Це означає, що батько має право встановлювати правила, вказувати шлях розвитку та навчати дитину соціальним нормам і цінностям. Батьківський авторитет базується на довірі та взаєморозумінні між батьком і дитиною. Саме він надає можливість батькові природним чином, ненасильницьки спрямовувати поведінку та розвиток дитини в бажаному напрямку. Важливо, щоб батьківський авторитет був справедливим, розумним і враховував індивідуальні потреби та можливості дитини, щоб виховання було побудоване на любові, підтримці та взаємній повазі. На відміну від материнської безумовної любові, яка не залежить від конкретних умов, заслуг чи вчинків дитини, батьківська любов, як правило, є умовною, тобто вона пов'язана з виконанням певних умов, досягненням певних цілей чи відповідністю певним очікуванням. Це і закладає різницю між виховними підходами мами і тата у справі формування особистості сина. Коли сім'я є повною, обидва типи любові можуть співіснувати і взаємодоповнювати один одного: безумовна любов формує в дитині почуття безпеки та прийняття, тоді як умовна любов може надихати на досягнення та розвиток. Відтак для обох із батьків важливою є збалансованість цих двох аспектів, щоб створити позитивне та підтримуюче середовище для

розвитку дитини дошкільного віку. Разом з тим слід зазначити, що коли хлопчик-дошкільник виховується однією мамою, об'єктивно стає можливим дисбаланс, скомпенсувати який досить важко, але за певних умов завжди існує можливість мінімізувати нестачу батьківського виховання за рахунок соціального оточення дитини, у тому числі й з боку вихователів ЗДО. Звісно, його діяльність має відповідати низці психолого-педагогічних критеріїв, серед яких – педагогічна компетентність, готовність до систематичної виховної роботи з такою дитиною, транслявання власним прикладом важливих соціальних і моральних цінностей і таке інше.

Функціональна характеристика ролі батька у формуванні особистісної компетентності хлопчика дошкільного віку описує конкретні завдання, функції та відповідальності, які батько виконує у вихованні свого сина на цьому етапі дитинства. Нагадаємо, що ці функції можуть варіюватися в залежності від культурних, соціальних та сімейних контекстів.

У сучасній дошкільній педагогіці та психології ця проблематика отримала широке висвітлення у наукових публікаціях Т. Алексеєнко [4], В. Бондаровської [6], Т. Демиденко [10], Ц. Достовалова та С. Мальцевої [14], С. Кондратюк [22], І. Корнієнко [24], Л. Маценко [27], Ю. Нечитайло [31], О. Полі [36], П. Сиротюк [40], О. Фільц [49], С. Фурсової [50] та багатьох інших дослідників.

Отже, основні функції батька у формуванні особистісної компетентності хлопчика дошкільного віку є такими:

- модель поведінки – демонстрація батьком позитивних прикладів поведінки у побуті, способів спілкування та взаємодії з навколишнім світом;
- стимулювання фізичного розвитку – залучення до спортивних ігор та фізичних вправ, підтримка активного способу життя;
- формування соціальної компетентності – розвиток навичок спілкування, спільної гри, вміння вирішувати конфлікти;
- стимулювання когнітивного розвитку – надання інформації, відповідей на запитання, навчання нових знань та навичок;

- виховання певних цінностей та норм – передача родинних традицій, формування моральних уявлень та цінностей;
- формування самооцінки та впевненості у собі – сприяння в розвитку позитивного ставлення до себе, віри у власні сили та здібності;
- сприяння формуванню соціальної впевненості – підтримка в розвитку навичок взаємодії з іншими дітьми та дорослими;
- виховання відповідальності та самостійності – навчання відповідальному ставленню до своїх обов'язків та доручених справ, підтримка у самостійному вирішенні різного роду проблем;
- підтримка емоційного розвитку – допомога у розпізнаванні та вираженні емоцій, надання психологічної підтримки;
- сприяння розвитку творчих здібностей – відкриття та розвиток художніх, музичних, літературних та інших творчих здібностей;
- виховання гендерної ідентичності – допомога у розумінні та прийнятті своєї статі, виховання поваги до різниці між статями;
- стимулювання інтересів та хобі – підтримка та сприяння у розвитку індивідуальних захоплень та інтересів.

Розглянемо негативні варіанти реалізації перерахованих вище функцій батька у вихованні хлопчика дошкільного віку.

У випадку, коли батько з різних причин відсутній, хлопчик-дошкільник не має можливості перейняти від нього модель поведінки, і тому можлива поява наступних ускладнень: брак батьківського позитивного прикладу здатен призвести до труднощів у формуванні правильних норм та цінностей для хлопчика; як правило, виникають спроби впливу інших моделей поведінки, тобто дитина може спробувати відтворити поведінку інших членів родини, при цьому деякі з цих моделей можуть бути менш позитивними або навіть шкідливими; емоційний вакуум, в якому дитина не здатна отримати підтримку, а відтак її психічне благополуччя від цього зазнає втрат; труднощі у формуванні самооцінки та впевненості у собі (хлопчик може відчувати труднощі у визначенні власної ідентичності та розумінні власних сильних

сторін); потенційні труднощі у спілкуванні з іншою статтю, тобто відсутність моєлі батька може вплинути на сприйняття та взаємини із жінками в майбутньому; труднощі у формуванні соціальних навичок; труднощі у вирішенні конфліктів та подоланні життєвих перешкод. При цьому важливо пам'ятати, що вплив батька на розвиток хлопчика-дошкільника не є абсолютним – інші члени родини, освітні установи, друзі та інші чинники також можуть мати значний вплив. Однак батько, як один із ключових членів родини, має вагому можливість суттєво вплинути на формування особистості та цінностей хлопчика.

У випадку, якщо батько не стимулює фізичний розвиток сина (з різних причин), наслідками цього можуть стати: недостатній рівень фізичної активності дитини, можливість розвитку проблем зі здоров'ям (надмірна вага, слабкість м'язів та інші фізичні проблеми); низький рівень фізичної підготовки; потенційні проблеми із самопочуттям та емоційним станом (адже відомо, що фізична активність сприяє виділенню ендорфінів, які поліпшують настрій та загальний стан самопочуття); порушення розвитку м'язово-скелетної системи; знижена моторна координація; менш розвинені спортивні навички.

Коли батько не займається формуванням соціальної компетентності хлопчика-дошкільника, це може вплинути на його здатність ефективно взаємодіяти з іншими людьми та впоратися із різними соціальними ситуаціями. Негативними наслідками бездіяльності з боку батька у цьому аспекті можуть бути: труднощі у спілкуванні та підтриманні взаємозв'язків дитини з іншими дітьми та дорослими; обмежені навички вирішення конфліктів, що призводить до труднощів у міжособистісних відносинах; труднощі в адаптації до нових ситуацій (наприклад, перехід до початкової школи); відчуття сорому або невпевненості в собі; труднощі в розвитку емпатії та розумінні почуттів інших; обмежена участь у групових діях; можливі труднощі в навчанні та розвитку. Відтак для формування соціальної компетентності батько повинен надавати дитині можливості для взаємодії з іншими дітьми, розвивати навички спілкування та спільної гри, надавати можливість брати участь у групових

заходах, й при цьому враховувати індивідуальні та вікові особливості дитини, а також необхідність певного часу для здійснення даного процесу.

Якщо батько не стимулює когнітивний розвиток хлопчика, це може мати негативний вплив на його подальше навчання, розвиток і загальний успіх у житті. Наслідками цього може бути: обмежений розвиток інтелектуальних навичок та здібностей; труднощі у навчанні, а саме у виконанні тих навчальних завдань, які вимагають пізнавальних зусиль, - математики, читання та інших предметів; недостатність навичок аналізу та критичного мислення; менш розвинені творчі здібності, адже когнітивний розвиток включає також розвиток творчих здібностей та здатність до аналітичного мислення; обмежений потенціал розвитку, тобто невикористання повного потенціалу хлопчика у власному навчанні та розвитку; труднощі в адаптації до нових знань та навичок; зменшення відчуття компетентності у навчанні, що здатне позбавити дитину віри у власні здібності та успішність. Батько може допомогти стимулювати когнітивний розвиток, надаючи синові можливості для навчання та дослідження: це може включати в себе читання разом, розв'язування головоломок, відвідування музеїв тощо, а також важливо надавати підтримку а позитивну оцінку зусиллям дитини у цих справах.

Якщо батько не займається вихованням у власного сина певних норм та цінностей, це тягне за собою такі потенційні негативні наслідки: недостатнє розуміння дитиною правильного і неправильного, а відтак і порушення поведінки; труднощі у визначенні власної моральної позиції; менша розвиненість навичок етичного мислення, позаяк розуміння дитиною етичних аспектів різних ситуацій є важливим для прийняття правильних рішень; труднощі у взаємодії з іншими людьми; можливі конфлікти з суспільством (несформованість або неприйняття загальноприйнятих цінностей здатне в подальшому викликати конфлікти із суспільством та законом); можлива дія негативних впливів, тобто відсутність усталених цінностей може зробити хлопчика вразливим до негативних впливів соціального оточення; потенційні труднощі у формуванні власної особистої ідентичності та світогляду.

Якщо батько не допомагає формувати позитивну самооцінку та впевненість у собі дитини, це впливає на її емоційний стан, соціальну адаптацію та загальний успіх у житті. Можливими наслідками неучасті батька у вихованні можуть бути: низька самооцінка; труднощі у встановленні міжособистісних відносин; можливість виникнення емоційних проблем (стрес, тривога тощо); обмеження в можливостях (низька впевненість у собі здатна призвести до того, що дитина буде ухилятися від нових можливостей, викликаючи тим самим втрату потенційних досягнень); труднощі у навчанні та розвитку; можливі проблеми зі становленням особистої ідентичності; менша готовність до викликів та нових завдань (недостатня впевненість у собі може обмежуваче впливати на готовність хлопчика приймати виклики та ризикувати для досягнення нових цілей).

Якщо батько не переймається вихованням у хлопчика відповідальності та самостійності, це тягне за собою такі наслідки: затримка у розвитку навичок самообслуговування; труднощі у виконанні обов'язків, доручень та завдань; менша готовність до навчання та розвитку; труднощі в адаптації до нових ситуацій (тут самостійність є дуже важливою); менша віра у власні можливості; труднощі у взаємодії з іншими людьми, особливо у навчальному або груповому середовищі; труднощі у плануванні та організації часу та завдань.

Коли батько не займається емоційним розвитком сина, то слід очікувати такі наслідки: недостатнє розуміння та вираження дитиною власних емоцій; труднощі у встановленні та підтриманні емоційних відносин; менша емоційна стійкість (хлопчик може мати труднощі із тим, щоб впоратися з емоційними стресами та важкими ситуаціями); можлива затримка в розвитку соціальних навичок, адже сприйняття та реагування на емоції оточуючих є важливими для ефективної соціальної взаємодії; менша здатність до емпатії та розуміння почуттів інших; можливі проблеми з регуляцією власних емоцій; менша загальна емоційна задоволеність та відчуття благополуччя.

Якщо хлопчик не отримує достатньої батьківської підтримки в розвитку творчих здібностей, наслідками цього можуть бути: обмеження творчого

потенціалу дитини; низька самооцінка та зневіра в собі; низька мотивація до творчої діяльності; труднощі в реалізації ідей та проєктів; труднощі в розвитку креативних навичок; можливий стрес та розчарування в собі, особливо якщо хлопчик відчуває бажання творити, але не має можливості це робити; обмеженні можливостей для особистісного зростання, оскільки творчість є важливим компонентом особистісного розвитку та самовираження.

Якщо батько не приділяє уваги формуванню гендерної ідентичності сина, то, як наслідок, можуть виникнути: змішані уявлення про гендерну роль (дитина може мати змішані уявлення про те, яким має бути «справжній» хлопець, чоловік); труднощі у формуванні статевої самосвідомості (відсутність обговорення статевого розвитку та статевої ідентичності може призвести до нерозуміння та невпевненості у власному тілі та статевій ролі); менша готовність до відкритого спілкування про гендерні питання; можливий стрес і конфлікти у сімейному середовищі; нерівновага у формуванні особистої гендерної ідентичності, тобто хлопчик може стикатися з нерівновагою між власними переконаннями та очікуваннями, які можуть бути нав'язані соціумом; менша готовність до виявлення своєї гендерної ідентичності в соціальному оточенні; можливий негативний вплив на психосоціальний розвиток, оскільки гендерна ідентичність є важливою складовою психосоціального розвитку та самовизначення особистості.

Якщо батько не стимулює інтересів та хобі хлопчика-дошкільника, можливі такі негативні наслідки: загальний невпевнений стан дитини через відсутність підтримки та заохочення в своїх інтересах; менша мотивація та ініціативність у заняттях, які хлопчик вважає цікавими; недорозвинення потенціалу та талантів дитини; менша впевненість у власних здібностях; можливий негативний вплив на самоповагу та самооцінку; менша радість та задоволення від занять; труднощі у розумінні сильних сторін своєї особистості та ідентичності.

Практичні аспекти взаємодії батька з сином-дошкільником вказують на конкретні дії, методи та засоби, які можуть бути використані для спільного

родинного виховання та розвитку дитини. Їх можна систематизувати наступним чином:

- спільні ігри та заняття – грати разом, малювати, складати конструктор, грати спортивні ігри – це не лише весело, але й розвиває рухову та психічну сферу дитини;

- розмови та обговорення – важливо поспілкуватися на різні теми, вислухати думки та почуття дитини, оскільки це сприяє розвитку її мовлення та мовної культури;

- спільні відпочинок та прогулянки – спільний час, поведений на природі чи у розважальних місцях може сприяти емоційному контакту і формуванню спільних спогадів;

- допомога в навчанні та вихованні – взаємна підтримка в навчанні, допомога у вирішенні проблем і конфліктних ситуацій як важливі компоненти родинного виховання;

- спільні творчі проекти – разом займатися художньою творчістю, майструвати щось разом – це не лише розвага, але й можливість розвивати творчі та практичні навички;

- позитивний приклад – батько є значущим прикладом для хлопчика, його позитивна модель поведінки сприяє формуванню добрих якостей сина;

- підтримка і стимулювання інтересів та захоплень – підтримка у розвитку та реалізації інтересів та захоплень допомагає дитині виявити свій потенціал;

- розвиток навичок самообслуговування – спільне приготування їжі, гігієнічні процедури тощо можуть бути часом навчання та спільної діяльності;

- врахування індивідуальних потреб та особливостей дитини;

- спільне читання та дослідження світу;

- проведення спільних ритуалів та традицій;

- формування емоційного зв'язку – через обійми, м'які інтонації, тримання за руку тощо;

- навчання практичних навичок, наприклад, навчання хлопчика допомагати по господарству, у приготування їжі, догляді за рослинами та тваринами тощо;

- розгортання педагогічного впливу шляхом спільного вирішення виховних завдань, надання порад та формування певних цінностей;

- проведення часу на природі – походи, прогулянки у природі та активні ігри на свіжому повітрі сприяють фізичному розвитку та загальному самопочуттю;

- розвиток спільної інтелектуальної активності;

- важливість вислуховування думок та бажань дитини, їх обговорення;

- формування позитивної атмосфери та відносин у сім'ї;

- надання можливостей для самовираження дитини і так далі.

У цілому усе вищезазначене можна номінувати як «батьківські практики»

- набір стратегій, методів, способів та стилю виховання, які батько використовує по відношенню до своєї дитини. Вони включають себе всі аспекти батьківства – способи комунікації, навчання, виховання норм та цінностей, дотримання режиму, встановлення меж та правил, виявлення турботи та уваги. Звичайно, для кожної окремої сім'ї вони можуть бути різними і враховувати індивідуальні потреби та особливості кожної дитини. Крім того, вони формуються під впливом культурних, соціальних та економічних факторів, а також особистих переконань і досвіду батьків. Однак у будь-якому разі важливим є те, щоб батько був свідомий своєї практики і розумів, який можливий вплив вона чинить на розвиток та формування особистісної компетентності дитини, а також адаптував і вдосконалював її відповідно з її віком і психічними новоутвореннями.

У випадку, коли йдеться про хлопчиків-дошкільників, які взагалі не мають батька або він не бере жодної участі у вихованні дитини, ми отримуємо досить складну з усіх точок зору проблему, яка потребує вироблення альтернативних шляхів компенсаторного характеру, які дозволяють і в такому разі забезпечити дитині дошкільного віку належний розвиток і соціалізацію.

Вважається, що за такої соціально-психологічної ситуації для хлопчика-дошкільника реалізація батьківських практик є більш «викликовою», але це не означає її неможливості. Підходи, які можуть допомогти в реалізації батьківських практик в ситуації відсутності батька, на наш погляд, є такими:

- встановлення близьких відносин з іншими членами сім'ї – якщо у дитини є дідусь, дядько, старший брат або інший представник чоловічої статі, потенційно вони можуть виступити у ролі чоловічого авторитету та підтримки;

- залучення чоловічих рольових моделей – наприклад, друзі матері, члени громадських організацій, ментори, тренери тощо можуть впливати на виховання хлопчика-дошкільника;

- участь у чоловічих спільнотах або організаціях – хлопчики можуть брати участь у клубах, гуртках, спортивних командах чи інших спільнотах, де є можливість взаємодіяти з чоловіками-наставниками;

- консультації з фахівцями – педагоги, психологи та соціальні працівники можуть надати підтримку та консультації щодо виховання хлопчика за відсутності батька;

- користування літературою та ресурсами – книги, відеоматеріали та ресурси, присвячені вихованню хлопчиків за відсутності батька, можуть надати корисні поради та стратегії;

- розвиток особистих відносин з дитиною з боку матері – важливо вибудувувати взаємини, що ґрунтуються на взаєморозумінні, довірі та підтримці, щоб створити позитивний вплив на розвиток хлопчика.

Таким чином, детальний опис функцій та практичних аспектів виховної взаємодії батька із хлопчиком дошкільного віку дає змогу уявити, яким складним і багатовимірним є феномен батьківства і які вимоги ставляться перед сучасним батьком, аби він повною мірою реалізував себе саме в цій ролі і заклав міцний і здоровий особистісний фундамент у свого сина.

Висновки до розділу 1

Аналіз наукової літератури з проблем батьківства засвідчив багатовимірний характер проблеми ролі батька у формуванні особистісної компетентності хлопчика дошкільного віку. На історико-антропологічному, макросоціальному (соціетальному) рівні інститут батьківства розглядається в системі інших соціальних інститутів і способів міжгенераційної трансмісії культури, а на мікросоціальному рівні на перший план виступає вивчення батьківської діяльності в контексті конкретної родини (батько як вихователь, і той, кого виховують). При цьому виявлено певні розбіжності у підходах між українською дошкільною педагогікою та зарубіжними, зокрема західноєвропейськими та американськими дослідженнями з теми батьківства: зокрема, вітчизняна наука у розгляді ролі батька у вихованні дитини дошкільного віку здебільшого базується на традиціоналістському підході і відповідних узагальнених у гендерному сенсі методичних розробках, тоді як за кордоном вже досить давно віддають перевагу аналізу проблеми саме у гендерному розрізі, тим самим розділяючи материнську і батьківську ролі як достатньо різні за змістом і способами реалізації.

Така сама тенденція спостерігається і в питаннях функціональної характеристики ролі батька у вихованні хлопчика дошкільного віку. Так, українські дослідники більше зосереджуються на формуванні окремих особистісних якостей (самотійність, відповідальність, працьовитість тощо) дошкільника під впливом батька, натомість зарубіжні фахівці роблять більший акцент на підтримуюче середовище, психологічне благополуччя, ідентичність, позитивне самопочуття дитини, до створення яких батько має пряме відношення.

Розглянуті нами практичні аспекти взаємодії батька із сином являють собою перелік конкретних справ, з допомогою яких батько реалізує свій виховний потенціал у розвитку дитини, а також сфер сімейного життя, в яких відбувається формування тих або інших важливих з педагогічної та

психологічної точки зору якостей особистості дитини дошкільного віку. Іншими словами, формування особистісної компетентності дошкільника має відбуватися за безпосередньої і всебічної участі батька у вихованні дитини, а у випадку його відсутності – завдяки залученню інших осіб чоловічої статі до даного процесу.

РОЗДІЛ 2

ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ВПЛИВУ БАТЬКА НА ОСОБИСТІСНИЙ РОЗВИТОК ХЛОПЧИКА ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

2.1. Методологія дослідження педагогічного впливу батька на хлопчика дошкільного віку

З метою визначення виховного впливу батька на формування особистісної компетентності хлопчика дошкільного віку нами було опрацьовано низку психолого-педагогічної літератури, що містить діагностичний інструментарій для дослідження взаємовідносин у родині дитини-дошкільника як такої. Зокрема, сучасна психологічна наука не володіє окремими, фокусно спрямованими діагностичними методиками, які б дозволили визначити специфічний, саме батьківський вплив на розвиток і виховання дитини чоловічої статі. Наближеними до них, на наш погляд, можна було б вважати проєктивні діагностичні методики – «Малюнок сім'ї» або «Кінетичний малюнок сім'ї», які по суті є поліфункціональними. В залежності від мети дослідження, від методологічної бази, на якій будується дослідження, ці методики можна використовувати, з одного боку, для вивчення структури сім'ї, особливостей взаємовідносин між членами родини («сім'я очима дитини»), а з іншого – їх можна застосовувати в якості процедури, що відображає першочергово переживання та сприйняття дитиною свого місця в родині, ставлення дитини до родини загалом і до окремих її членів, особливості «Я-образу» дитини, її статевої ідентифікації. Крім того, інтерпретація цих малюнків мало що може говорити про виховний вплив батька на розвиток дитини, тому що сама дитина не здатна свідомо оцінити його. Також важливим моментом використання проєктивних методик є все ж таки їх індивідуальне застосування для консультивання, корекції, профілактики та інших практичних завдань. Однак зауважимо, що в нашому дослідженні мета полягає не у цьому.

Так само критично ми підійшли і до розгляду інших психологічних методик, зокрема, опитувальника «Взаємодія батько – дитина» І. Марковської. Хоча ця методика й призначена для діагностики особливостей взаємодії батьків і дітей та дозволяє з'ясувати не лише оцінку однієї сторони – батьків, але й бачення взаємодії з іншої сторони – з позиції дитини, у тому числі й дошкільного віку, на наш погляд, вона сфокусована скоріше на психологічній характеристиці, аніж на педагогічній стороні спілкування дитини й батька, тому у нашому випадку ми не можемо отримати цілком релевантну до теми дослідження інформацію. Про це свідчать назви діагностичних шкал зазначеної методики: вимогливість-невимогливість батьків, м'якість-суворість батьків, автономність-контроль по відношенню до дитини, емоційна дистанція-емоційна близькість дитини до батька або матері, відкидання-прийняття дитини батьками, відсутність співробітництва-співробітництво, тривожність-відсутність тривоги за дитину, послідовність-непослідовність батьків, виховна конфронтація у сім'ї, задоволеність відносинами дитини з батьком (матір'ю) [34, с. 91-98].

Окремий інтерес для вивчення виховного впливу батька на дитину дошкільного віку, зокрема, хлопчика представляє методика ідентифікації дітей з батьками (опитувальник О. Зарова). Якщо подивитися на процес ідентифікації особистості крізь призму нашого дослідження, то можна припустити, що відсутність батька в житті дитини, тим більше хлопчика, навряд чи можна кимось рівноцінно замінити. Так, сучасний американський психолог Кайл Прует, тривалий час вивчаючи тематику батьківства, небезпідставно вважає, що як мати для дівчинки, так і батько для хлопчика відіграє колосальну роль у становленні ідентичності останнього, а також у формуванні відповідних до ідентичності пожиттєвих поведінкових патернів. Дослідник уводить поняття «батьківського голоду» [59], який переживають діти, що ростуть без батька, і стверджує, що ролі батька і матері не можуть бути взаємозамінними – лише у партнерстві батьків дитина потенційно може отримати повний спектр таких виховних і розвивальних впливів, які дозволять їй бути соціально здоровою,

правильно сформованою особистістю. Своєрідним слоганом, який К. Прует часто використовує, коли спілкується у наукових чи медійних колах, є вираз: «Батьки – це не матері...».

Надзвичайно важливим у питаннях вивчення ролі батька у вихованні хлопчика-дошкільника ми вважаємо також метод спостереження, який полягає «у систематичному і цілеспрямованому сприйманні психічних явищ з метою вивчення їх специфічних змін за певних умов відповідно до завдань дослідження» [32]. Процес спостереження передбачає відстежування дослідником поведінки дітей у природних умовах і фіксацію побаченого, при цьому дослідник не втручається у психічні прояви, а дитина не знає, що за нею спострігають, оскільки за інших умов вона не зможе поводитися природно і невимушено. Відтак ученими Р. Павелковим та О. Цигипало зазначається, що спостереження повинна здійснювати людина, до якої дитина звикла [32]. Для проведення спостереження, «прив'язаного» до нашої дослідницької теми, найбільш підходить вихователь ЗДО, який декілька років веде групу дітей і добре знає їхні особистісні якості й рівень розвитку основних соціальних навичок та вмінь.

З іншого боку, не кожне сприймання поведінки дітей можна вважати за наукове спостереження. Для цього воно має бути правильно побудованим, мати чітко окреслену мету, пов'язану із завданнями дослідження, а найголовніше – мати чітко сформульовані діагностичні критерії, що являють собою набір оціночних характеристик, які використовуються для оцінки та аналізу психологічних явищ, процесів, станів або якостей. Ці критерії являють собою стандарти, показники або описи, за якими можна зробити висновки щодо стану або характеристики психологічного об'єкта. У цілому використання психодіагностичних критеріїв допомагає зробити оцінку більш об'єктивною і надійною, оскільки вони забезпечують межі і стандарти для аналізу психологічних даних. З огляду на це заслуговує на увагу використання методики дослідження окремих характерологічних особливостей та базових

якостей особистості дитини, розробленої Романом Павелковим та Оленою Цигипало [33]. Розглянемо їх детальніше.

Соціальна невпевненість є інтегральною індивідуальною психологічною особливістю, яка зазвичай полягає у агресивності, закомплексованості, закритості від зовнішнього світу та заглибленні особистості в собі. Дослідники Р. Павелків та О. Цигипало відносять соціальну невпевненість до характерологічних особливостей дитини і пов'язують її виникнення й закріплення із несприятливим сімейним фактором [33, с. 180-181]. Іншими словами, якщо дитині в сім'ї бракує батьківської ласки, дружніх, довірливих стосунків з людьми, які її оточують, та й сама родинна атмосфера є дефіцитарною у сенсі любові та психологічного благополуччя, то і загальне, й особистісне зростання порушуються. Дитина закривається від світу, у неї розвивається неадекватна захисна реакція на оточення, що може вилитися або у сплески агресивності, або навпаки – у закомплексованості. Крім цього, для неї стають перманентно властивими почуття тривоги, вини, занепокоєння, гніву тощо. Усе це призводить до формування соціальної невпевненості. Описуючи у першому розділі важливість ролі й участі батька у формуванні протилежної особистісної якості – соціальної впевненості дошкільника, ми звертаємося до діагностичної методики вимірювання саме невпевненості, бо саме вона тим «дефектом», який легше виявити і працювати з його виправлення. Соціально невпевнені діти – це, як правило, діти, які не вміють гармонійно взаємодіяти самі з собою та з навколишнім середовищем. Вони мають неадекватну самооцінку, тому в майже кожній справі бачать нездоланні перешкоди, на які реагують по-різному: впадають у відчай, заливаються слізьми, гніваються на світ і на себе або мовчки страждають, не підпускаючи до себе нікого. До того ж високий рівень внутрішньої тривоги спричиняє тривале й ускладнене звикання до дошкільного закладу. Діагностичні критерії для визначення рівня *соціальної невпевненості* автори методики сформулювали наступним чином:

1. Уникнення людей.
2. Небажання розлучатися з батьками або іншими рідними.

3. Неприєднання до групи дітей, що граються.
4. Небажання спілкуватися з друзями.
5. Впадання в паніку в складних ситуаціях.
6. Занижена моторна активність (сидить тихо, намагається не привертати до себе уваги).
7. Труднощі у передачі словами свого емоційного стану.
8. Мовчазність, небагатослівність.
9. Небажання називати своє ім'я.
10. Плаксивість.

Визначення рівня сформованості *самотійності* відбувається за такими діагностичними критеріями:

1. Здатність діяти незалежно від допомоги та керівництва дорослого.
2. Покладання на власні сили.
3. Ініціативність у різних починаннях.
4. Елементарна критичність та самокритичність.
5. Спроможність відстояти у суперечці власну думку.
6. Здатність відмовитися від допомоги.
7. Доведення можливості обходитися своїми силами, гордість за це.
8. Очікування від оточення схвалення готовності розв'язувати проблеми власними силами.
9. Усвідомлення значення самоактивності для продуктивної життєдіяльності.
10. Володіння загальною самооцінкою та реалістичним образом «Я».

Визначення рівня сформованості *працелюбності* відбувається за наступними критеріями:

1. Готовність до роботи, суспільно значущої справи.
2. Відповідальність за якість кінцевого продукту індивідуальної та спільної праці.
3. Здатність відмовитися від задоволення та розваг на користь виконання необхідного.

- 4.Здатність передбачати результат праці.
- 5.Уміння планувати свої дії, добирати потрібні знаряддя праці.
- 6.Наполегливість при виконанні завдань.
- 7.Спроможність мобілізуватися на подолання труднощів, досягнення поставленої мети.
- 8.Внесення з власної ініціативи коректив у зроблене, виправлення помилок.
- 9.Самостійність в обслуговуванні себе.
- 10.Здатність до самооцінних суджень.

Визначення рівня сформованості такої базової якості особистості, як *людяність*, відбувається за такими діагностичними критеріями:

1. Обізнаність з моральними правилами і нормами поведінки в соціумі.
2. Відчуття своєї належності до дитячого товариства.
3. Здатність дорожити взаєминами з іншими дітьми.
4. Прихильність до однолітків.
5. Уміння рахуватися з товаришами.
6. Культура поведінки у суперечці.
7. Толерантність у стосунках з однолітками та дорослими.
8. Здатність побачити труднощі іншого, адекватно відгукнутися на його успіх-неуспіх.
9. Уміння відстоювати свою гідність.
- 10.Уміння визнавати чесноти інших людей.

Визначення рівня сформованості *розсудливості* відбувається за такими діагностичними критеріями:

- 1.Обміркованість та виваженість у вчинках.
- 2.Уміння аналізувати різні життєві обставини.
- 3.Розсудливе ставлення до навколишнього.
- 4.Розмірковування з приводу доцільності рішень та ймовірних наслідків.
- 5.Елементарні самостійні судження.
- 6.Послідовність у викладі думок.

7. Дотримання елементарних законів логіки при побудові умовисновків.
8. Уміння виробляти елементарні припущення.
9. Здатність стримувати імпульсивні поривання.
10. Елементарні прогностичні оцінки результату своїх дій.

Визначення рівня сформованості *справедливості* відбувається за такими діагностичними критеріями:

1. Здатність керуватися у взаємодії з іншими дітьми моральними правилами.
2. Уміння орієнтуватися на правду як соціально схвалену чесноту.
3. Спроможність не порушувати прав і не утискати свобод інших.
4. Уміння керуватися в своїй діяльності не лише особистими інтересами, а й інтересами інших дітей.
5. Уміння діяти певною мірою безсторонньо, відповідно до істини.
6. Уміння справедливо розподіляти ігрові ролі, іграшки, матеріали, знаряддя.
7. Намагання не бути егоїстичним.
8. Чесність і правдивість у стосунках з дорослими та однолітками.
9. Намагання керуватися совістю як внутрішньою етичною інстанцією.
10. Орієнтування на добро як на найвищу людську чесноту.

Визначення рівня сформованості *самовладання* відбувається за такими діагностичними критеріями:

1. Здатність контролювати власну поведінку.
2. Уміння регулювати емоції.
3. Мобілізація на подолання труднощів.
4. Здатність діяти конструктивно.
5. Раціональність у поведінці.
6. Утримування від необачних дій.
7. Терплячість та витривалість.
8. Задоволення від випробування власної волі.

9.Здатність утримуватися від сліз та вередувань у разі неспіху, програшу, зіткнення з труднощами.

10.Уважність до власної вольової поведінки.

Визначення рівня сформованості *самолюбства* відбувається за такими діагностичними критеріями:

1.Самоповага.

2.Симпатія до себе.

3.Інтерес до себе.

4.Самопідтримка.

5.Самодопомога.

6.Самоствердження.

7.Відстоювання власної гідності.

8.Перебільшення власних досягнень.

9.Домагання уваги та прихильності дорослих і однолітків.

10.Негативна реакція на докучливість, набридання та образи однолітків.

Визначення рівня сформованості *відповідальності* відбувається за такими діагностичними критеріями:

1.Відмова від гри на користь важливої для інших праці.

2.Прояви ретельності та кмітливості.

3.Уміння доводити розпочату справу до кінця.

4.Здатність дотримуватися правил доцільної поведінки.

5.Усвідомлення значущості власної діяльності та поведінки для рідних і близьких.

6.Намагання дотримуватися свого слова.

7.Правдивість у поведінці.

8.Прагнення бути чесним перед своїм сумлінням.

9.Відповідальність за свої дії, вчинки, їхні наслідки для оточення.

10.Здатність поводитися відповідно до моральних норм при відсутності контролю з боку дорослого.

Оцінювання результатів за кожною якістю відбувається за наступним принципом: оцінки виставляються в балах (так – 1 бал, ні – 0 балів). Результати додаються, визначається загальна кількість балів. Максимальний результат – 10 балів. Відповідно до кількості балів рівень сформованості тієї або іншої якості може бути таким:

10 балів – дуже високий

8-9 балів – високий

4-7 балів – середній

2-3 бали – низький

0-1 бал – дуже низький.

Таким чином, опрацювавши низку методик, дотичних до проблематики нашого дослідження, нами було з'ясовано, що роль батька у формуванні особистісної компетентності дитини дошкільного віку можна вивчати опосередковано шляхом вимірювання рівня сформованості тих характерологічних особливостей та базових якостей особистості дошкільника, які розвиваються на основі взаємодії дитини з батьком і мають здебільшого соціальне значення.

2.2. Опис вибірки та процедури дослідження

Дослідження щодо ролі батька у розвитку хлопчика дошкільного віку проводилося у групі «Казка» комунального закладу «Хотівський заклад дошкільної освіти «Струмочок» Феодосіївської сільської ради Обухівського району Київської області. Вибірку склали хлопчики старшого дошкільного віку у кількості 18 осіб. Усього в даному ЗДО виховуються 232 дітей, з них хлопчики становлять 64 відсотки (149 осіб). Експериментальну вибірку було поділено на п'ять категорій, й ознакою такого поділу став сімейний контекст, в якому виховується дитина. Йдеться про наступні категорії:

I – повна сім'я (рідні тато і мама);

II – неповна сім'я (батьки розлучені, але батько бере участь у вихованні дитини);

III – неповна сім'я (батьки розлучені, а батько не бере участі у вихованні сина);

IV – неповна сім'я (дитина виховується матір'ю-одиначкою або батько помер);

V – дитина виховується вітчимом.

Зроблений нами розподіл має важливе значення, оскільки існує чимало досліджень, присвячених проблемам виховання і становлення особистості дітей з повних і неповних сімей, їхнім характерологічним особливостям та поведінковим проявам, у тому числі й у реалізації власних базових якостей. Разом з тим ми б не стали прямо пов'язувати певні відхилення у розвитку дітей виключно із наявністю або відсутністю батька в родині, оскільки цим його виховний вплив не гарантується, й так само інші члени родини можуть перебирати на себе тією чи іншою мірою рольові функції батька й тим самим компенсувати відсутність батька або його небажання займатися вихованням дитини. Відсотковий розподіл експериментальної вибірки за сімейним контекстом представлено у таблиці 2.1.

Як це видно з таблиці 2.1, лише кожний третій хлопчик з експериментальної вибірки перебуває в умовно «нормальному» сімейному контексті, тоді як більше половини дітей змушені знаходитися у дещо інших сімейних обставинах, що дозволяє гіпотетично припустити існування певних психологічних і педагогічних проблем і труднощів з їх вихованням. Для перевірки висловленого нами припущення постало завдання ретельної розробки діагностичної методики, яка б дозволила отримати дані стосовно особливостей виховного впливу батька на становлення особистості хлопчика дошкільного віку.

Таблиця 2.1

Розподіл експериментальної вибірки за сімейним контекстом

Категорія	Сімейний контекст	Кількість	%
I	Дитина виховується у повній сім'ї	29	37,2
II	Дитина виховується у неповній сім'ї (батьки розлучені, але батько бере участь у вихованні)	12	15,4
III	Дитина виховується у неповній сім'ї (батьки розлучені, а батько не бере участь у вихованні)	14	17,9
IV	Дитина виховується у неповній сім'ї (матір'ю-одиначкою або батько помер)	8	10,3
V	Дитина виховується вітчимою	15	19,2
Усього:		78	100

З цією метою нами було сформовано комплекс діагностичних методів, який складався із опитувальника О. Зарова (методика ідентифікації дітей з батьками) та батареї методів, що базуються на спостереженні. Обґрунтуємо наш вибір.

Опитувальник О. Зарова (див. додаток А), як про це вже йшлося у підрозділі 2.1, призначений для діагностики того, з ким із батьків або інших членів родини дитина себе ідентифікує. Процедура проведення діагностики на основі опитувальника О. Зарова передбачає, що дитині вихователем або психологом ставляться певні питання, в яких вона вже чує варіанти відповідей, і їй залишається лише назвати той варіант, який вона вважає правильним. Методика побудована таким чином, щоб дитина не втомилася (усього 10 запитань), питання є простими і не вимагають довгих роздумів. До того ж дана методика у психологічній практиці вважається валідизованою і часто застосовується у практиці вивчення дитячо-батьківських відносин та інших аспектів дитячо-батьківської взаємодії. Попри це, її суб'єктивний характер відповідей здатен дещо викривляти дійсну ситуацію щодо ідентифікації опитуваного, тому ми вважаємо, що вона може бути використана лише у комплексі з іншими методиками.

Щодо батареї діагностичних методів, що базуються на спостереженні, ми скористалися психодіагностичним інструментарієм, запропонованим

українськими дослідниками Р. Павелковим та О. Цигипало [33]. Ними було розроблено низку діагностичних критеріїв, за якими оцінюється рівень сформованості у дитини такої характерологічної особливості, як соціальна невпевненість (а, як говорилося у розділі 1, саме батько має найбільш вагомий виховний вплив на особистість дитини у питаннях соціальної взаємодії, у тому числі й у формуванні соціальної впевненості), а також окремих базових особистісних якостей, що теж мають соціальний характер, – самостійність, працелюбність, людяність, розсудливість, справедливість, самовладання, самолюбство та відповідальність. Зміст діагностичних критеріїв щодо рівня сформованості тієї чи іншої якості передбачає його зовнішню оцінку – з боку вихователя ЗДО, психолога чи іншого дорослого. На нашу думку, саме вихователь, який декілька років щоденно працює з дітьми, бачить їхні реакції, проводить з ними заняття різного роду, грається і т. п., має змогу спостерігати за вихованцями і є чи найбільш поінформованим у цьому питанні. Тому для проведення другої частини діагностичної програми ми надали право оцінити зазначені показники саме вихователю, який працює у групі, звідки й була сформована експериментальна вибірка.

Експериментальна частина дослідження хронологічно відносилася до вересня – жовтня 2023 року.

2.3 Аналіз та інтерпретація результатів дослідження

Результати проведення першого етапу експериментального дослідження, де в опитуваних вивчалися особливості їхньої ідентифікації з батьками та іншими членами родини за методикою О. Зарова, представлені у таблиці 2.2.

Отримані результати опитування хлопчиків старшої дошкільної групи за методикою О. Зарова вимагають детального пояснення їхньої якісної сторони, оскільки у деяких питаннях фігурують як тато, так і мама дітей.

Таблиця 2.2

Зведена таблиця результатів опитування за методикою О. Зарова

Категорія (сімейний контекст)	Номер запитання									
	1 %	2 %	3 %	4 %	5 %	6 %	7 %	8 %	9 %	10 %
I	57	100	87	14	100	57	71	29	43	29
II	0	0	0	0	67	0	100	67	67	0
III	33	0	0	0	0	0	0	100	0	67
IV	0	0	0	0	0	0	0	100	0	33
V	0	50	0	0	0	0	50	100	50	100
Діагностична мета запитання	Компетентність та престижність батька у сприйнятті дитини					Особливості емоційних відносин з батьком				

На питання «Якби ти брав участь у грі «Сім'я», то кого б став зображати, ким би в ній хотів бути – собою, татом чи мамою?» 57% хлопчиків з I категорії (повна сім'я) відповіли, що хотіли б бути татом, 29% - мамою і решта, 14%, - собою. Жоден з хлопчиків з II категорії (батьки розлучені, тато бере участь у вихованні) не захотів «бути татом», усі вони бажають бути собою. З опитаних III категорії (неповна сім'я, батько не бере участь у вихованні) лише 33% хочуть бути татом, а решта – собою. Жоден з хлопчиків, які виховуються без батька загалом (IV категорія), не показав ознаки ідентифікації з татом, а серед дітей, що виховуються вітчимою (категорія V), половина лише зазначають фізичну присутність вітчима, але також не виявляють тенденції до ідентифікації себе з ним. На основі цієї первинної інформації можна дійти висновку про те, що тільки фізична присутність батька у життєвому просторі хлопчика-дошкільника закладає основи для його подальшої ідентифікації із чоловічою статтю, і разом з тим її недостатньо, щоб дитина отримала повноцінне «чоловіче» виховання і сформувалася відповідно до певної особистісної норми.

Детальну інтерпретацію результатів, отриманих після проведення методики О. Зарова, ми пропонуємо провести по категоріям сімейного контексту, в якому виховуються хлопчики старшого дошкільного віку, оскільки

це дасть змогу побачити, які відмінності щодо власної ідентифікації спостерігаються у дітей, які виховуються у різного роду сім'ях.

Так, у повних сім'ях, де є і тато, і мама (I категорія), лише 57% опитуваних дітей мають бажання зобразити роль тата у грі «Сім'я», 100% включають тата до тих членів родини, кого вони постійно бачать вдома, 87% вважають тата головним у родині, натомість лише 14% хочуть наслідувати татові у роботі, а от гратися, займатися і доглядати свого майбутнього сина 100% хлопчиків хочуть так само, як і їхній батько. Відтак можна припустити, що в повних сім'ях питання ідентифікації дитини не є однозначним: з одного боку, щодо ігор, розваг, дозвілля і таке інше, хлопчики готові робити це, як тато, а от працювати – не зовсім. Тобто очевидною є проблема татусів з повних сімей, що вони часто уявляють виховання як просто спільне проведення дозвілля з дитиною, тоді як великий обсяг інших виховних можливостей ними ігнорується або випускається з поля уваги з різних причин. Тому компетентність і престижність батька у сприйнятті дитини з повної сім'ї можна розглядати як дещо спотворені й деформовані. Щодо є особливостей емоційних відносин з дитиною, для хлопчиків з повних сімей найвищим є прив'язаність до батька як того, кому довіряють (на питання «Якби тебе будь-хто образив би з дітей, ти б розповів про це татові?» 71% опитаних відповіли ствердно, тоді як – для порівняння – мамі б у цьому питанні довірилися б лише 29 відсотків дітей). Отже, можна припустити, що хлопчики з повних сімей здебільшого вважають тата більшим захисником їхніх інтересів, аніж маму, водночас певні дисциплінарні покарання з боку батька викликають у них більший страх (43%), ніж з боку матері (29%). Також лише половина з опитаних дітей даної категорії сумують, коли тата довго немає вдома, а друга половина – за мамою, що можна інтерпретувати як рівноцінну участь обох з подружжя у забезпеченні дитини атмосферою захищеності і психологічного комфорту.

У сім'ях, де батьки розлучені, але батько бере участь у вихованні дитини (II категорія), за результатами зазначеної методики було визначено, що фізична відсутність батька, хай навіть він і начебто є в житті хлопчика, дуже негативно

впливає на сприйняття дитиною ролі батька, чоловіка; його компетентність і престижність практично нульова у дитячій свідомості. Іншими словами, дитина знає, що в неї є тато, але через те, що він живе окремо і лише час від часу з'являється, щоб побавитися, у хлопчика немає відчуття, що батько є чимось значущим для полишеної родини. Можливо, саме внутрішня, неусвідомлена до кінця образа, відчуття нестачі когось рідного, такого, як ти сам, але дорослого, змушує дитину адаптуватися до таких умов і розглядати такого батька як особу, якій дитина байдужа. Тому можна стверджувати, що процеси ідентифікації у хлопчика-дошкільника, якій живе саме в такій родині, дуже порушені і жодна «віддалена» участь батька (чи то телефонні дзвінки, чи то аліменти, чи то іграшки) не може замінити нормального життя разом. Система емоційних відносин у такій сім'ї також помітно відрізняється від попередньої категорії сімей: так, жоден з хлопчиків не виявив бажання наслідувати поведінку свого батька щодо дитини у майбутньому, але при цьому усі опитані висловили свої очікування, що батьку можна довіритися, якщо тебе хтось образив й паралельно – такі діти помітно більше бояться покарання з боку тата (67%) і зовсім не бояться покарань з боку мами, оскільки у такого роду сім'ях усі функції по вихованню практично покладено на маму, а тато – це свого роду «свято», яке не «завжди з тобою». Таким чином, у сім'ях, де батько лише час від часу з'являється у житті хлопчика-дошкільника, ми помічаємо значні відмінності у формуванні особистості дитини у порівнянні з повними сім'ями.

Діагностування хлопчиків-дошкільників з сімей III категорії показало, що лише третина з них ідентифікують себе з батьком (скоріше за все, ідеалізований образ), жоден з них – з об'єктивних причин – не бачить батька, відповідно, не вважає його головним, нічого не знає про його заняття, а відтак і не уявляє, як це – гратися з татом. У сфері емоційних відносин тато також відсутній (тобто дитина не переживає якихось емоцій, пов'язаних із батьком), і мама для двох третин цих дітей є тією людиною, від якої вони відчувають страх бути покараним. Отже, можна припустити, що у дітей, навіть якщо матері і

розповідають їм щось про відсутнього батька, немає адекватних уявлень про рольові функції батька.

Хлопчики дошкільного віку з IV категорії сімей мають тотальні порушення ідентифікації з батьком, у них взагалі не простежується хоча б якийсь інтерес до цієї фігури, й водночас на емоційному рівні мама для них не така вже й важлива фігура (лише третина боїться маминого покарання), але вони усі змушені їй довіряти, бо вона єдина людина, яка зможе їх захистити у випадку образ з боку інших дітей. Це може свідчити про те, що у таких хлопчиків у подальшому слід очікувати несформованість цілісного образу чоловіка як батька або ж, навпаки, гіпертрофовані форми «чоловічої» поведінки, які дитина може запозичити або з Інтернету, або з найближчого оточення.

Діти, що виховуються вітчимою (V категорія), на жаль, не вважають останнього гідним для визнання його компетентності й престижності: єдине, що вони помічають – це його фізична присутність у сім'ї, та й то лише половина з опитаних. Це можна інтерпретувати наступним чином: для хлопчика аби який чоловік мами, навіть якщо він турбується про дитину, прагне встановити добрі стосунки, не може замінити біологічного батька у питаннях ідентифікації, оскільки психологічно не сприймається хлопчиком. Дитина не відчуває цінності й значущості вітчима (принаймні на етапі дошкільного дитинства), а тому це можна розглядати як дуже складну проблему в умовах багаторазового заміжжя жінок. Адже відомо, що багато жінок прагнуть дати дитині «тата», помилково вважаючи, що це є правильно. Від цього страждає й емоційна складова відносин дитини із вітчимою: так, лише половина опитаних дітей довіряє дорослому чоловікові у випадках образи з боку інших дітей, але мама є єдиною людиною, якій кожний опитаний хлопчик довіряє свої біди, так само мама є 100-відсотковою «каральною інстанцією», тоді як вітчима бояться лише половина респондентів. Усе це вказує на те, що наявність вітчима не може виступати повноцінною заміною біологічному батьку, але якщо врахувати величезні соціально-демографічні

трансформації, які переживає українське суспільство за останні роки, тут не існує простої відповіді. Очевидно, що питання виховання хлопчика дошкільного віку з урахуванням усього вищесказаного, актуалізує величезну кількість питань й породжує необхідність системних досліджень і розробки нових підходів до вирішення проблем такого характеру.

Отже, на першому етапі нашого експериментального дослідження ми констатували основні «больові точки» виховання хлопчиків у різних сімейних форматах. Для того, щоб з'ясувати, якою є частка батьківської участі у формуванні деяких характерологічних особливостей та основних базових якостей особистості хлопчика-дошкільника, ми з допомогою вихователя ЗДО провели оцінювання за відповідними діагностичними критеріями й отримали результати, що представлені у таблиці 2.3.

Проінтерпретуємо отримані дані за категоріями сімей, в яких виховуються опитані хлопчики.

Зокрема, діти з повних сімей (категорія I) показують низький рівень соціальної невпевненості як характерологічної особливості особистості, що може свідчити про кілька позитивних аспектів: а) наявність сприятливого соціального середовища (ймовірно, хлопчик виховується у підтримуючому оточенні, де йому комфортно взаємодіяти з іншими дітьми та дорослими); б) емоційна безпека; в) позитивне виховання (потреби хлопчика не ігноруються, його досягнення відзначаються, що сприятливо впливає на розвиток впевненості у собі); г) розвиненість комунікативних навичок (дитина може виявляти вправність у встановленні контакту, висловлюванні власних думок та виявленні інтересу до оточуючих); г) позитивний досвід взаємодії. Хоча не все можна вважати заслугою батька, проте в цілому це свідчить про сприятливу соціалізацію і позитивний розвиток у цьому віці.

Натомість високий рівень соціальної невпевненості спостерігається у дітей з сімей IV та V категорій, де батька взагалі немає або дитина виховується вітчимою. Це може свідчити про те, що така дитина на рівні соціального самопочуття почуває себе дуже некомфортно, а з боку дорослих не отримує

належного захисту й підтримки у цій потребі, тому вимушена «самозберігатися» за рахунок закритості, мовчазності, небажання йти на контакт тощо. Взагалі така характерологічна особливість, як соціальна невпевненість, та ще й у дошкільному віці, на наш погляд, може бути напряду пов'язана з відсутністю батька, адже саме він уособлює собою для дитини зовнішній соціальний світ (Н. Пезешкіан).

Щодо ж основних базових якостей особистості хлопчика дошкільного віку, таких, як самостійність, працелюбність, людяність, розсудливість, справедливість, самовладання, самолюбство і відповідальність, дані таблиці 2.3 говорять самі за себе: наявність батька у родині, його правильно побудована участь у вихованні є надзвичайно важливою у справі формування особистості дитини. Звичайно, часом мама може час від часу компенсує діяти у цьому питанні, але вказані якості можна розглядати як, у першу чергу, результат батьківського впливу на хлопчика.

Підсумовуючи сказане, зазначимо, що проведена діагностика із залученням двох вказаних методик розглядається нами як лише перший крок у вивченні глибинних механізмів впливу батька на виховання хлопчика-дошкільника. Але отримані результати породжують чимало запитань і проблем, які необхідно вирішувати і на рівні родини, і дошлюбної поведінки майбутніх батьків, і формування правильних підходів у розробці заходів по психолого-педагогічній та просвітницькій роботі серед батьків вихованців ЗДО, й індивідуальній роботі з окремими дітьми, що виховуються у несприятливих сімейних форматах, де роль батька перебирають на себе люди, у яких інше призначення.

Таблиця 2.3

Зведена таблиця рівня сформованості характерологічних особливостей та базових якостей

хлопчика дошкільного віку

(за методикою Р. Павелко, О. Цигипало [33, с. 180-192])

Категорія сім'ї	Соціальна невпевненість		Самостійність		Працелюбність		Людяність		Розсудливість		Справедливість		Самовладання		Самолюбство		Відповідальність	
	середній бал	рівень	середній бал	рівень	середній бал	рівень	середній бал	рівень	середній бал	рівень	середній бал	рівень	середній бал	рівень	середній бал	рівень	середній бал	рівень
I	2,0	низький	5,1	середній	6,2	середній	8,0	високий	5,7	середній	8,4	високий	5,7	середній	6,4	середній	8,5	високий
II	4,2	середній	5,8	середній	5,4	середній	6,2	середній	4,2	середній	4,7	середній	4,6	середній	6,1	середній	4,8	середній
III	5,4	середній	2,9	низький	2,5	низький	5,6	середній	2,8	низький	2,8	низький	2,4	низький	2,5	низький	2,5	низький
IV	8,2	високий	2,5	низький	4,5	середній	2,3	низький	2,8	низький	2,9	низький	2,3	низький	2,3	середній	4,7	середній
V	9,1	високий	2,8	низький	2,0	низький	2,5	низький	2,4	низький	2,3	низький	2,4	низький	3,2	середній	2,1	низький

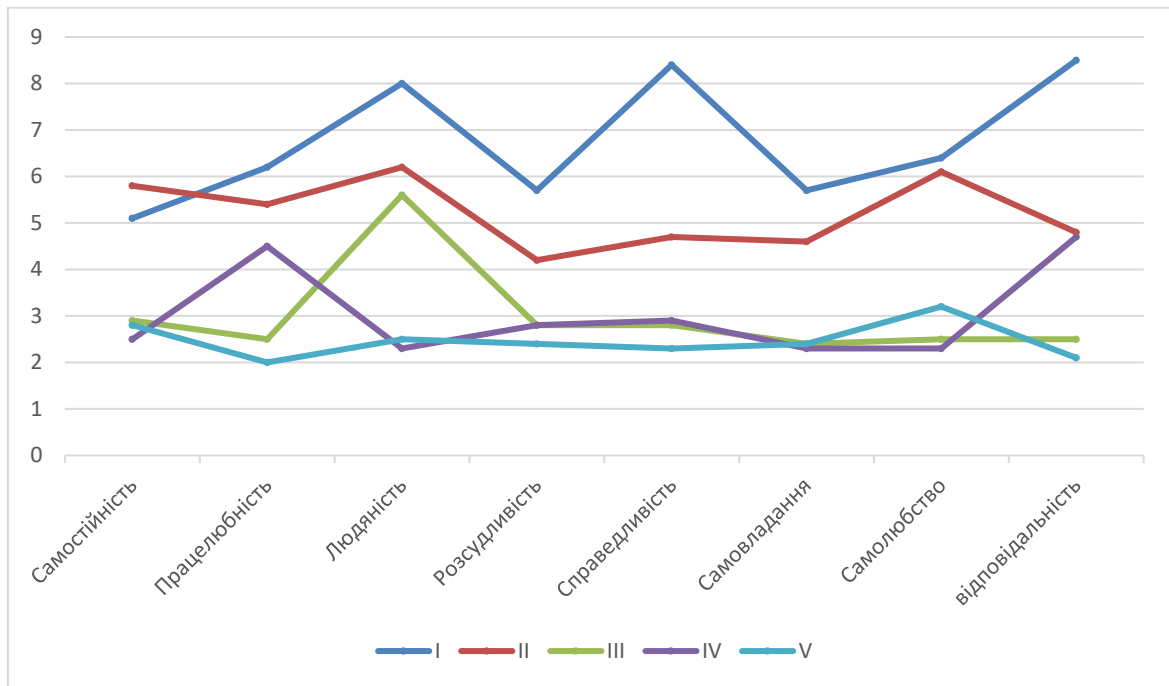

Рис. 2.1. Графік рівнів сформованості характерологічних особливостей та базових якостей хлопчиків дошкільного віку

Усвідомлюючи ті величезні трансформації, які переживають сьогодні українські сім'ї, ми схиляємося до думки про пріоритетність, по-перше, створення валідізованих комплексних анкет або методик, які б охоплювали ті «психологічні зони», які формуються у хлопчиків дошкільного віку під впливом саме батька, і по-друге, розробки й реалізації заходів, які б роз'яснювали й ефективно допомагали батькам у вихованні сина.

Підсумовуючи сказане, зауважимо, що проведена діагностика із залученням двох вказаних методик розглядається нами як лише перший крок у вивченні глибинних механізмів впливу батька на формування особистісної компетентності хлопчика-дошкільника.

2.4. Методичні рекомендації щодо актуалізації ролі батька у вихованні хлопчика дошкільного віку

Як відомо, одним з напрямків роботи ЗДО є просвітницька діяльність серед батьків його вихованців, але досить часто вона має суто узагальнений характер і не спрямована на конкретику виховання дітей жіночої або чоловічої статі. Так само мало уваги приділяється сутності материнського та батьківського факторів у формуванні особистості хлопчика або дівчинки. Тому ми вбачаємо нагальну необхідність включення даної тематики до планів методичної роботи у сфері просвітництва батьків.

Так, з метою підвищення ролі батька у вихованні хлопчика дошкільного віку нами розроблено низку конкретних рекомендацій, що спрямовані на педагогізацію батька у справі формування основних базових якостей хлопчика дошкільного віку (див. таблицю 2.4).

Таблиця 2.4

Методичні рекомендації батьку щодо виховання хлопчика дошкільного віку

Базові якості дошкільника	Способи формування
Соціальна впевненість	Створення сприятливого середовища (атмосфери довіри та підтримки, де дитина почувається впевнено та безпечно). Активна участь у спільних заняттях (грати разом, проводити час, розмовляти і спілкуватися з метою розширення соціального досвіду дитини і створення у неї відчуття важливого члена групи). Розвиток комунікативних навичок (навчати дитину спілкуватися, слухати і розуміти інших, виявляти інтерес до інших). Подолання стресу і тривожності (батько може надати підтримку та навчити дитину способам подолання стресу в ситуаціях соціального спілкування). Стимулювання ініціативи (похвала та підтримка дитини у способах виявляти ініціативу у спілкуванні з іншими). Розвиток емпатії і сприйняття почуттів інших (пояснення та демонстрація з боку батька, як розуміти почуття інших). Вирішення конфліктів (навчати дитину вирішувати конфлікти мирним шляхом, виявляти толерантність та повагу до інших). Пошук спільних інтересів (заохочення дитини до спільних інтересів з іншими дітьми, спільних ігор і занять). Підтримка самостійності (допомога у розвитку самостійності дитини у взаємодії з іншими, але при цьому надання необхідної підтримки)

	та порад). Приклад власного впевненого спілкування і взаємодії з оточуючими (батько може бути живим прикладом того, як відкрито й адекватно спілкуватися з іншими).
Самостійність	Створення стимулюючого оточення (батько бере участь у створенні зони розвитку, де дитина має доступ до різноманітних іграшок, матеріалів та інструментів, які сприяють розвитку навичок). Надання можливостей для вибору (батько може дозволяти дитині самостійно вибирати певні речі (одяг, іграшки) та приймати маленькі рішення, щоб розвивати в дитині навички вибору та відповідальності). Сприяння самообслуговуванню (батько може навчати дитину простим навичкам самообслуговування – самостійне одягання, умивання рук, користування туалетом тощо). Заохочення невеликих досягнень (заохочуючи навіть найменші досягнення дитини у власному становленні, батько допомагає підтримати її впевненість у власних силах). Надання підтримки і можливості покликати на допомогу (батько повинен бути доступним для допомоги та підтримки, коли дитина відчуває потребу). Розвиток навичок вирішення проблем (батько може допомагати дитині розробляти навички розв’язання проблем, розмірковування та аналізу ситуацій). Стимулювання творчості та уяви (заохочення дошкільника до творчих занять та уявної гри може сприяти розвитку його самостійності та креативності). Навчання відповідальності за власні справи (батько може навчати дитину брати відповідальність за свої особисті речі, домашні обов’язки та ін.). Залучення до робіт по дому (спільні з батьком роботи по дому допомагають виховувати в дитині відповідальність та вміння брати участь у загальносімейних справах). Пошук спільних інтересів та занять (разом з батьком дошкільник може проводити дозвілля, виконуючи цікаві та пізнавальні завдання, що розвиває самостійність і впевненість у собі).
Працьовитість	Створення стимулюючого середовища (забезпечення комфортного та стимулюючого оточення, де дитина має доступ до різноманітних іграшок, матеріалів та інструментів, що сприяють творчому розвитку). Заохочення і похвала (похвала та заохочення за будь-які невеликі досягнення та навіть за невеликі зусилля можуть значно підвищити мотивацію та бажання працювати). Власний приклад (батько може бути прикладом працьовитості, демонструючи дитині, як важливо і цікаво докладати зусиль до досягнення цілей). Важливість та значення праці (пояснення дитині, що праця є важливою та цінною, і допомагає досягти успіху та самовдосконалення). Спільні заняття та розваги (використання спільних занять та розваг як можливостей для навчання працьовитості). Залучення до допомоги по дому (запрошення дитини допомагати у домашніх справах, навіть якщо це прості речі, допомагає їй

	розвивати відповідальність та вміння працювати). Розробка розкладу та встановлення мети (спільно з дитиною розробити розклад щоденних занять та навчити її ставити маленькі цілі для досягнення). Стимулювання самостійності (залучення дитини до самостійних дій та навчання її вирішувати невеликі завдання самостійно). Формування вміння працювати у команді (важливо вчити дитину співпрацювати з іншими та виконувати групові завдання). Поступове підвищення складності завдань (з поступовим зростанням навантаження дитина вчиться пристосовуватися до нових завдань та розвивати навички працьовитості).
Людяність як повага та розуміння інших, виявлення турботи та чуйності до їхніх потреб та почуттів	Приклад власної людяності (батько може бути прикладом власної людяності, демонструючи повагу та турботу про інших). Навчання емпатії (батько може навчити дитину розуміти та співчувати почуттям інших, ставлячи себе на їхнє місце). Повага до інших (важливо навчити дитину поважати всіх людей, незалежно від їхньої статі, віку, соціального статусу чи інших характеристик). Виховання толерантності та відкритості (батько може навчати дитину бути толерантною до відмінностей, бути відкритою до нових ідей та культур). Спільна допомога та підтримка (заохочення дитини надавати допомогу тим, хто цього потребує, та підтримувати інших у труднощах). Навчання правил комунікації (важливо навчати дитину ввічливості та навичкам ефективної комунікації з іншими). Стимулювання творчого мислення (заохочення дитини розглядати різні точки зору та шукати творчі шляхи вирішення проблем). Розвиток навичок конфліктології (навчання дитини конструктивно вирішувати конфлікти та знаходити компроміси). Формування готовності допомагати іншим (заохочення дитини надавати допомогу іншим в міру своїх можливостей). Навчання відповідальності (розвиток у дитини почуття відповідальності за свої слова та дії).
Розсудливість як вміння приймати рішення, оцінювати ситуації та передбачати можливі наслідки	Надання можливості вибору (дозволяйте дитині вибирати між декількома варіантами, навіть якщо це стосується невеликих справ. Це допоможе розвивати в неї навички вибору та розсудливості). Пояснення можливих наслідків (розмовляйте з дитиною про можливі наслідки її дій. Допоможіть їй уявити, які можуть бути наслідки вибору того чи іншого шляху). Сприяння самостійності (дозволяйте дитині самостійно вирішувати певні справи та завдання, але з допомогою порад і підказок). Стимулювання критичного мислення (формулюйте запитання, які допомагають дитині розглядати ситуацію з різних сторін та думати критично). Навчайте аналізувати ситуації (навчіть дитину розглядати факти та обставини серед тим, як приймати рішення). Заохочуйте обговорення (запитуйте дитину, що вона думає про певну ситуацію та як би вона її вирішила). Створення безпечного середовища для випробувань (дозволяйте дитині експериментувати та вирішувати невеликі проблеми в безпечному середовищі).

	Пошук варіантів розв'язання проблем (навчіть дитину розглядати кілька варіантів перед прийняттям рішення). Демонстрація розсудливості власним прикладом (покажіть дитині, як ви самі аналізуєте ситуації та приймаєте рішення). Похвала за розсудливість (похваліть дитину, коли вона виявляє розсудливість та приймає добре обдумані рішення).
Справедливість як важливий аспект соціального та морального розвитку дитини	Демонстрація власного прикладу справедливості (батько повинен сам бути прикладом справедливості, демонструючи шанобливе та справедливе ставлення до всіх людей, незалежно від їхнього статусу чи характеристик). Розмови про справедливість (розмовляйте з дитиною про те, що означає справедливість та чому це важливо). Повага до думки інших (навчайте дитину поважати думку та точку зору інших людей). Наголошення на рівності (поясніть дитині, що кожна людина має право на рівні можливості і повагу). Відпрацьовування вміння слухати та розуміти інших (важливо навчати дитину бути уважною та чуйною до потреб та почуттів інших). Наголошення на важливості ділитися (вчіть дитину ділитися з іншими, демонструючи, що це справедливо і добре). Уникання упереджень та дискримінації (заохочуйте в дитині повагу до відмінностей й уникнення упереджень на основі статі, раси, віку тощо). Розвиток навичок вирішення конфліктів (важливо навчати дитину розрізняти справедливість у ситуаціях конфлікту та шукати рішення, яке було б справедливим для всіх сторін). Стимулювання турботи про інших (важливо вчити дитину бути турботливою та допомагати іншим, коли це потрібно). Похвала за справедливість (похваліть дитину, коли вона виявляє справедливість та допомагає іншим).
Самовладання як уміння контролювати власні емоції, дії та вміння приймати рішення	Створення стійкої та сприятливої атмосфери (створюйте у домашньому середовищі атмосферу, в якій дитина відчуває впевненість та комфорт для самовираження та саморегуляції). Навчання розпізнавати та виражати емоції (навчайте дитину визначати свої почуття та виражати їх словами). Поштовхи до вирішення проблем (сприяйте розвитку навичок вирішення проблем, навчаючи дитину розглядати різні аспекти ситуації та шукати варіанти вирішення). Навчання стратегіям саморегуляції (навчіть дитину простим технікам для контролю над власними емоціями – дихальні вправи, лічилочки тощо). Приклад власного самовладання (будьте живим прикладом того, як контролювати власні емоції та дії у складних ситуаціях). Створення правил та меж (важливо встановлювати чіткі правила та межі, що допомагають дитині розуміти, де закінчується її власна воля і починаються правила спільної взаємодії). Заохочення самостійності (заохочуйте дитину приймати невеликі рішення та брати на себе відповідальність за свої дії). Розвиток навичок планування (навчайте дитину планувати свої дії та вирішувати невеликі завдання самостійно). Залучення до вирішення питань (дозволяйте дитині висловлювати

	свої думки та думки щодо питань, які її стосуються). Наголошення на важливості відповідальності (навчайте дитину розуміти, що вона несе відповідальність за свої дії, вчинки та слова).
Самолюбство як вміння вірити у себе та свої можливості, розвивати внутрішню впевненість та прагнути до досягнень	Створення підтримуючого середовища (створюйте атмосферу, в якій дитина відчуває підтримку та віру в себе. Заохочуйте її висловлювати свої думки та ідеї). Заохочення досягнень (хваліть та визнавайте невеликі досягнення дитини, надихаючи її розвивати впевненість у своїх можливостях). Навчання самооцінки (важливо навчати дитину реалістично оцінювати власні досягнення та шукати шляхи для їх вдосконалення). Сприяння вирішенню власних завдань (дайте можливість дитині поставити перед собою завдання та намагатися їх виконати). Розробка та виконання планів (навчайте дитину створювати плани та дотримуватися їх, що допомагає розвивати впевненість у власних можливостях). Стимулювання творчості та ініціативи (заохочуйте дитину до вираження своїх ідей та намагайтеся реалізувати їх у практичні дії). Допомога в розвитку сильних сторін (розпізнавайте сильні сторони дитини та допомагайте їй в них розвиватися). Сприяння вирішенню проблем (допомагайте дитині вирішувати труднощі та намагатися знаходити вихід зі складних ситуацій). Постійна підтримка та віру в успіх (виражайте свою підтримку та віру в дитину, допомагаючи їй відчувати себе важливою і компетентною). Стимулювання намагань і відчуття власної цінності (похваліть навіть маленькі намагання дитини та наголосіть на тому, що кожний крок уперед – важливий).
Відповідальність	Приклад власної відповідальності (батько повинен бути прикладом відповідального ставлення до своїх обов'язків та зобов'язань, тримати своє слово). Чіткість у встановленні правил та очікувань (важливо встановлювати чіткі правила та очікування щодо поведінки та виконання обов'язків). Допомога у прийнятті важливих рішень (заохочуйте дитину думати над своїми рішеннями та враховувати можливі наслідки). Навчання плануванню та організації (навчайте дитину планувати свій час та обов'язки, розподіляти завдання та контролювати їх виконання). Дозвіл на власні помилки та навчання з них (навчайте дитину бачити в помилках можливість навчання та вдосконалення). Прийняття власних обов'язків в родині (залучайте дитину до виконання певних обов'язків удома, що допомагатиме їй розвивати відповідальність та вміння брати на себе обов'язки); Виховання відчуття власної важливості (заохочуйте дитину відчувати, що її думка і внесок важливі для сімейного колективу); Врахування поглядів та бажань дитини (дозволяйте дитині висловлювати свої думки та думки з приводу різних аспектів сімейного життя); Спільні розваги та навчання через ігри (включайте дитину в сімейні ігри та розваги, де вона може навчатися відповідальності через веселі та цікаві активності); Похвала і підтримка (похваліть та підтримайте дитину за її зусилля та виявлену відповідальність).

Зауважимо, що всі ці способи можуть варіюватися в залежності від індивідуальних особливостей дитини та її вікових характеристик, а також характеру. Батько може адаптувати свій підхід, спираючись на спостереження та розуміння потреб та можливостей своєї дитини. При цьому важливо пам'ятати, що це процес, який вимагає часу і терпіння.

Наступною методичною рекомендацією, яка розширює просвітницьку роботу ЗДО з батьками вихованців, є ознайомлення батьків із позитивним досвідом ба́тьківського виховання хлопчика дошкільного віку і аналізом негативних явищ в його особистісному розвитку, спричинених відсутністю виховного впливу з боку батька. Іншими словами, вихователі ЗДО мають і самі бути достатньо поінформованими про механізми та способи ба́тьківського впливу на формування особистості дитини, і ділитися цією інформацією із батьками вихованців. Там, де є можливість, потрібно запрошувати психолога на подібні заходи з метою отримання батьками відповідних консультацій та наукових відомостей.

Разом з тим, якщо у групах ЗДО є хлопчики, що виховуються у неповних сім'ях, без батька або з вітчимою, тут підхід має бути дещо іншим: якщо у дошкільника спостерігаються певні проблеми у поведінці, недорозвиненість основних соціальних навичок і таке інше, що можна пов'язати із відсутністю ба́тьківського виховання, то вихователі мають приділити таким дітям особливу увагу, наприклад, у вигляді проведення корекційно-розвивальної роботи, а також співробітництва з мамою або іншою особою, яка займається вихованням дитини. Це допоможе хоча б частково, але компенсувати відсутність батька саме як вагомий виховний фактор.

За своєю формою співпраця вихователів ЗДО з батьками може реалізовуватися достатньо різноманітно:

а) індивідуальні форми передбачають проведення вступного анкетування, попередні візити батьків з дітьми до ЗДО, співбесіди,

консультації, телефонний зв'язок (застосування мобільних додатків Messenger, Viber у межах робочого часу);

б) наочно-письмові форми у вигляді батьківських куточків, тематичних стендів, ширм, дошки оголошень, планшетів, інформаційних листівок (див. додаток Б), тематичних виставок, анкетування, скриньки пропозицій, індивідуальних зошитів, неформальних листів, родинних газет, педагогічної бібліотеки, запрошень, вітань;

в) групові форми проведення консультацій, практикумів, клубів взаємодопомоги, школи молодих батьків, гуртків за інтересами, вечорів запитань та відповідей, зустрічей із фахівцями – лікарями, психологами, юристами тощо;

г) колективні форми у вигляді батьківських конференцій, тематичних зустрічей за «круглим столом», днів відкритих дверей, перегляду ранків, спільних свят, спортивних змагань тощо;

Крім цього, ми пропонуємо включити до плану методичних семінарів та об'єднань вихователів ЗДО питання виховного впливу батька на особистість хлопчика дошкільного віку як окрему тему, яка б дозволила фахівцям розширити свої знання про гендерний та педагогічно-психоаналітичний підходи до виховання хлопчиків і дівчаток, отримати практичні поради для подальшого їх упровадження в освітньо-розвивальний процес ЗДО, а також збагатити власну професійну діяльність заходами по корекційно-розвивальній роботі серед дітей, у тому числі й хлопчиків, з неповних сімей. Наприклад, мова може йти про так зване «гендерно чутливе виховання» - акцент у виховній роботі на розумінні та врахуванні різниці між гендерами; відмова від гендерних стереотипів, яка б допомогла дітям розуміти, що будь-яка роль або заняття може бути доступним для всіх, незалежно від їхньої статі; розвиток гендерної ідентичності як зосередження на тому, як діти розуміють та визначають свою гендерну ідентичність і вільно обирають та виражають себе в рамках цієї ідентичності; розвиток

навичок емпатії та розуміння різних гендерних досвідів; підтримка різноманітності.

З метою вивчення ефективності заходів по педагогізації батьків щодо формування особистісної компетентності хлопчиків дошкільного віку, нами після проведення просвітницького заходу – зборів батьків, доведення до них результатів дослідження та ознайомлення з методичними рекомендаціями щодо формування особистісної компетентності хлопчика дошкільного віку, через місяць була проведена повторна діагностика хлопчиків за методикою Р. Павелка та О. Цигипало [33]. До контрольного етапу експерименту були залучені діти з повних сімей, а також із сімей, де хлопчик виховується вітчимою (усього 46 % від кількості респондентів констатувального етапу експерименту). Іншими словами, ця група дітей утворена тими, чиї батько або вітчим були присутні на батьківських зборах, і вона виступила у ролі експериментальної.

Отримані порівняльні результати діагностики сформованості окремих показників особистісної компетентності хлопчиків-дошкільників, що виховуються у повних сім'ях та вітчимами, на обох етапах експерименту висвітлені у таблиці 2.5 і на рис. 2.2. Вони дозволяють переконатися, що просвітницькі заходи з батьками (вітчимами), спрямовані на формування особистісної компетентності хлопчика-дошкільника є достатньо ефективним засобом удосконалення даного напрямку освітньо-виховної роботи ЗДО і допомагають поглибити взаємодію між педагогами й батьками щодо особистісного розвитку вихованців. Про це свідчить позитивна динаміка у виявленні дітьми-учасниками експерименту певних знань, навичок і емоційно-ціннісних реакцій, які є складовими особистісної компетентності дошкільника. З точки зору кількісного аналізу результатів по дітям, що виховуються у повних сім'ях (група I), відбулося найбільше підвищення рівня сформованості такого показника, як працелюбність ($\Delta=+1,8$; зростання з середнього до високого рівня), що може свідчити, наприклад, про те, що батько став більше залучати дитину до спільної діяльності або ж більше

контролювати виконання дитиною певних завдань та обов'язків і заохочувати її за це. По інших характерологічним рисам динаміка малопомітна, але все ж таки є позитивною.

Таблиця 2.5

**Порівняльні результати усереднених показників сформованості
особистісної компетентності хлопчиків-дошкільників
експериментальної групи на констатувальному і контрольному етапах
експерименту**

Категорія сімі	самостійність		працелюбність		розсудливість		справедливість		відповідальність		людяність		самовладання		самолюбство	
	констатувальний	контрольний етап	констатувальний	контрольний етап	констатувальний	контрольний етап	констатувальний	контрольний етап	констатувальний	контрольний етап	констатувальний	контрольний етап	констатувальний	контрольний етап	констатувальний	контрольний етап
I	5,1	5,5	6,2	8,0	5,7	5,8	8,4	9,0	8,5	8,7	8,0	8,2	5,7	6,3	6,4	7,2
V	2,8	3,5	2,0	4,1	2,4	2,6	2,3	4,6	2,1	4,4	2,5	3,2	2,4	2,4	3,2	3,5
Критерії	поведінково-діяльнісний				когнітивний						емоційно-ціннісний					

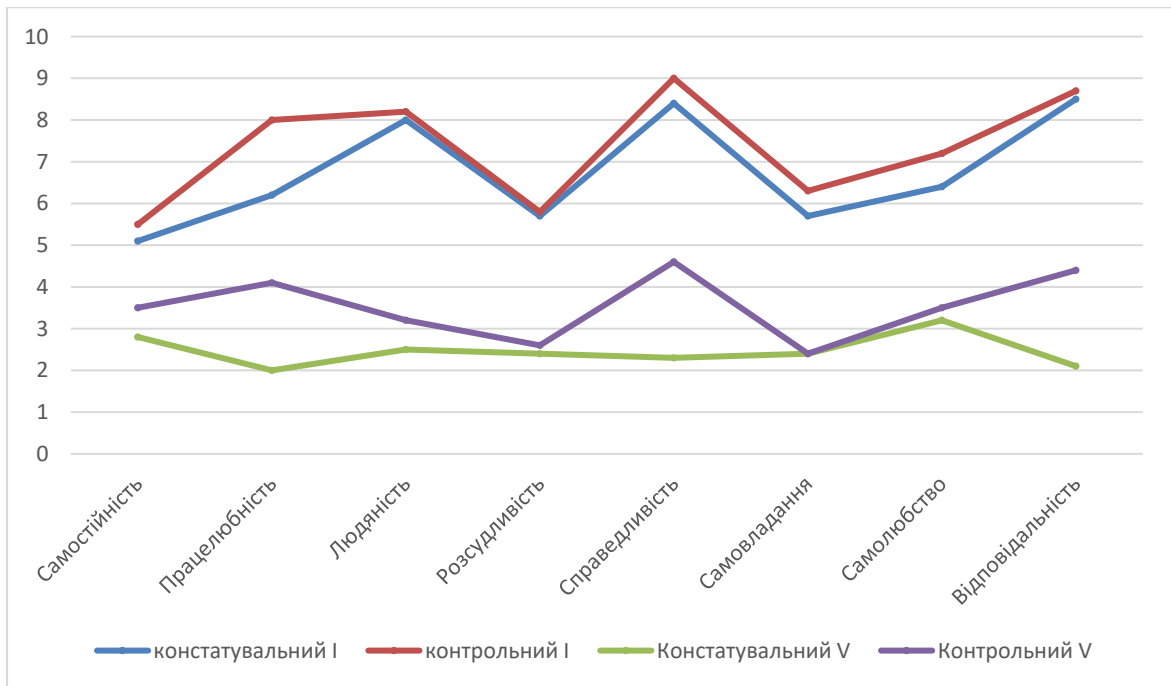

Рис. 2.2. Графік порівняльних результатів експериментальної групи на констатувальному і контрольному етапах експерименту

Хлопчики, що виховуються вітчимою, продемонстрували найбільш помітну позитивну динаміку за такими характерологічними рисами, як відповідальність ($\Delta=+2,3$), справедливість ($\Delta=+2,3$) та працелюбність ($\Delta=+2,1$), що вказує на підвищення рівня сформованості цих характерологічних рис з низького до середнього і може бути проінтерпретовано як посилення уваги з боку вітчимів до питань виховання дошкільника. Разом з тим зазначимо, що подібна просвітницька робота з батьками та вітчимами, які виховують хлопчика дошкільного віку, вимагає насамперед системності і регулярності, а, отже, ставить перед вихователями і методистами ЗДО завдання більш детальної розробки плану заходів із батьками, які були б більше конкретизовані з точки зору тематики та способів подачі важливої для батьків інформації стосовно формування особистості їхньої дитини – з урахуванням її статі, індивідуальних особливостей розвитку, найбільш поширених труднощів і проблем тощо.

Графіки порівняльних результатів усереднених показників експериментальної групи за окремими критеріями представлено на рис. 2.3, 2.4 та 2.5.

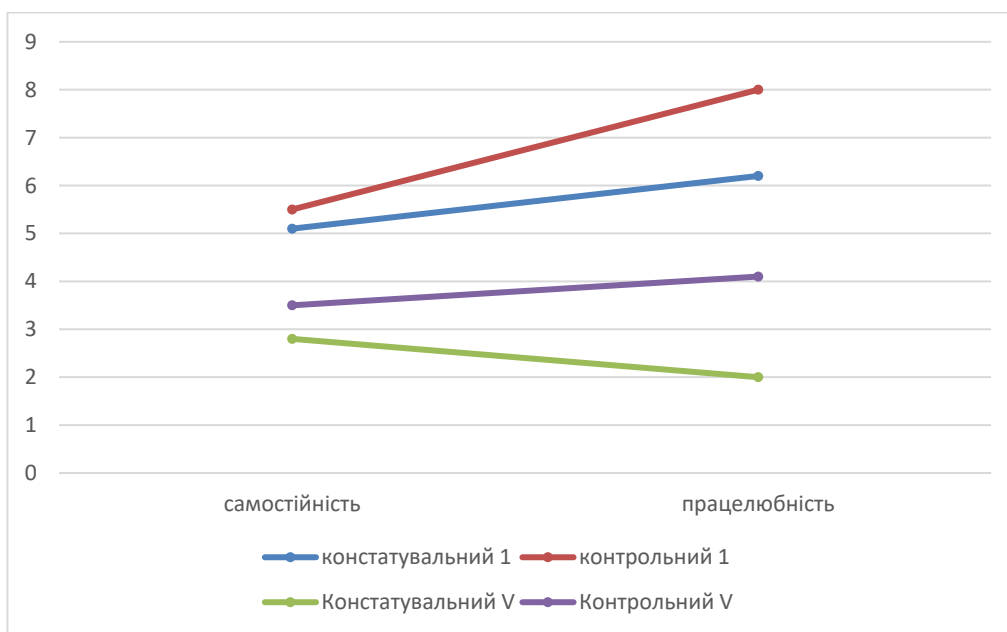

Рис. 2.3. Графік порівняльних результатів експериментальної групи на констатувальному і контрольному етапах експерименту за поведінково-діяльнісним критерієм

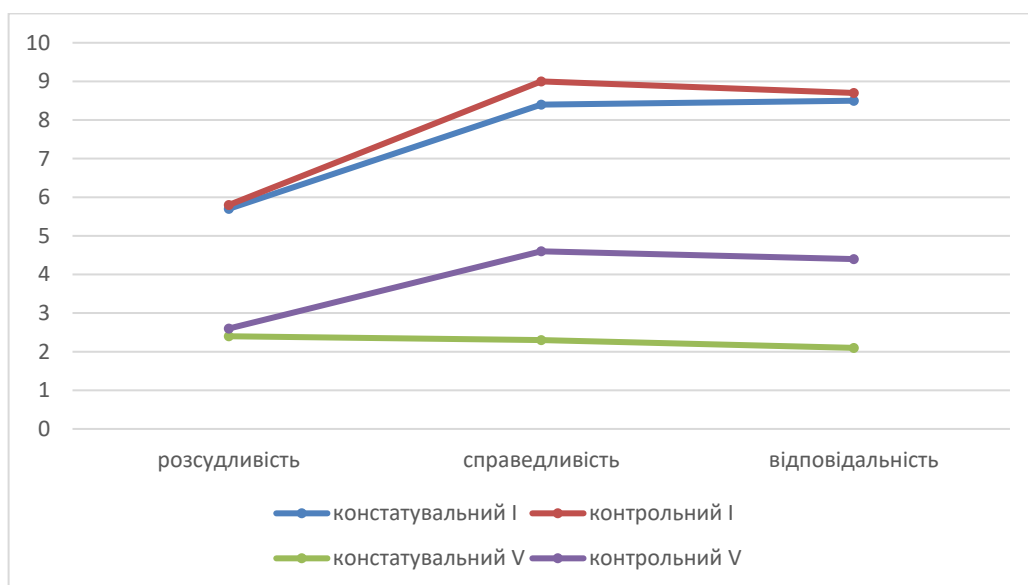

Рис. 2.4. Графік порівняльних результатів експериментальної групи на констатувальному і контрольному етапах експерименту за когнітивним критерієм

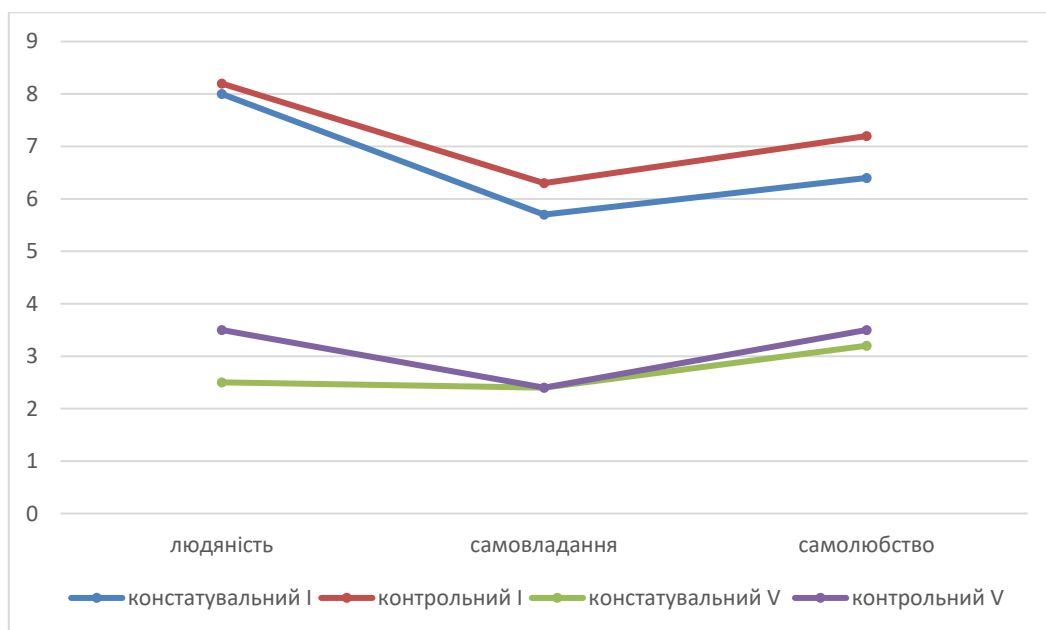

Рис. 2.5. Графік порівняльних результатів експериментальної групи на констатувальному і контрольному етапах експерименту за емоційно-ціннісним критерієм

На констатувальному етапі експерименту діагностували 78 дітей. На батьківські збори прийшло 36 (46%), тому у формувальному етапі експерименту було охоплено батьків (вітчимів) 36 дітей, з них 24 хлопчики з повних сімей, а 12 – виховує вітчим.

Таблиця 2.6

Розподіл усереднених рівнів сформованості особистісної компетентності хлопчиків дошкільного віку за окремими критеріями на констатувальному та контрольному етапах експерименту

Критерії	Констатувальний етап експерименту			Контрольний етап експерименту		
	Низький рівень (%)	Середній рівень (%)	Високий рівень (%)	Низький рівень (%)	Середній рівень (%)	Високий рівень (%)
Когнітивний	33,3	22,2	44,4	11,1	44,4	44,4
Поведінково-діяльнісний	30,5	36,1	33,3	11,1	41,7	47,2
Емоційно-ціннісний	36,1	41,7	22,2	33,3	25,0	41,7

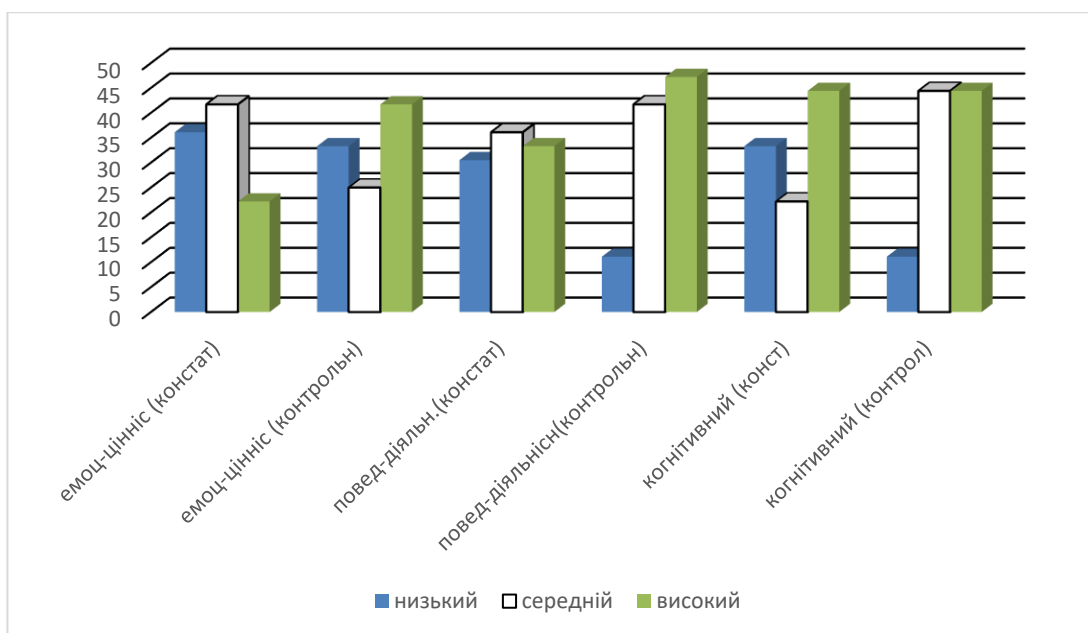

Рис. 2.6. Діаграма динаміки формування особистісної компетентності хлопчиків дошкільного віку під час проведення експерименту

Аналіз представлених вище таблиці 2.6 та рисунку 2.6 дозволяє простежити зростання рівня особистісної компетентності хлопчиків-дошкільників насамперед за емоційно-ціннісним критерієм, що може бути викликане тим, що батьки (вітчима), які були ознайомлені із відповідною педагогічно-психологічною інформацією, узяли до відома необхідність більш активного спілкування з дітьми, прояву уваги до дитячих занять, поведінки, думок та суджень і таке інше. Схожа тенденція виявилася також і за когнітивним та поведінково-діяльнісним критеріями, а в цілому результати експериментального дослідження показали, що проведена вихователями ЗДО робота з батьками мала позитивний вплив на рівень сформованості характерологічних особливостей та базових якостей хлопчика дошкільного віку і, відповідно, формування особистісної компетентності дитини.

Висновки до розділу 2

Емпіричне дослідження ролі батька у вихованні хлопчика дошкільного віку, виконане у даній роботі, виявило значну наукову проблемність цієї

теми, яка полягає насамперед у складності формування адекватного, валідного методичного інструментарію. Проаналізувавши деякі методологічні підходи, ми дійшли висновку про наявність низки труднощів у виборі відповідного діагностичного інструментарію, серед яких, як ми вважаємо, своєрідну «розмитість» тлумачення батьківського фактору у формуванні особистості дитини дошкільного віку, неверифікованість певних усталених психологічних та педагогічних положень щодо цього, перевагу кількісного аналізу експериментальних даних над якісним тощо. На нашу думку, якщо формулювання дослідницької теми передбачає констатацію факту, то застосування стандартних методик і діагностування конкретних аспектів впливу батька є ускладненим. Тому в подальшому слід звернути увагу на використання якісних дослідницьких методів, таких як глибинні інтерв'ю за участю батьків і дітей, спостереження у сімейній обстановці, аналіз щоденників або записів про взаємодію тощо. Також, з метою уточнення впливу батька на формування особистісної компетентності хлопчика-дошкільника, може бути корисним проведення анкетування, спрямованого на виявлення особливостей взаємодії та сприйняття дитиною відносин з батьком. Але усе це стосується конкретної родини, врахування її специфіки та соціально-економічного чи соціально-демографічного контексту, оскільки кожна сімейна динаміка є унікальною за своїм характером.

У разі, коли нам потрібно дослідити тенденції формування хлопчиків у різних сімейних контекстах (що й було зроблено у даному дослідженні), то важливо застосовувати масштабовані методи, які дозволяють оцінити загальні тенденції впливу батьківської ролі, - стандартизовані анкети, опитувальники, спрямовані на оцінку якості взаємовідносин батьків і дітей, стилю виховання, рівня підтримки з боку батька тощо. Саме такий шлях дозволив отримати ті результати, що проаналізовані та інтерпретовані у даному розділі.

У ході проведення дослідження нами було виявлено існування помітних відмінностей в особистісному розвитку хлопчиків старшого дошкільного віку, які виховуються у різних сімейних форматах, де наявне варіювання батьківського фактора – від повної сім'ї до виховання дитини вітчимою. Визначені відмінності в ідентифікації дитини з дорослим чоловічої статі (батьком або вітчимою), особливості емоційних взаємовідносин дитини з членами сім'ї у п'яти варіантах, а також рівні розвинутої соціальної невпевненості, самостійності, працьовитості, людяності, розсудливості, справедливості, самовладання, самолюбства та відповідальності як базових якостей особистості дошкільника, який виховується в різних сімейних контекстах. У цілому нами було з'ясовано, що саме повна сім'я володіє найбільш потужним потенціалом правильного соціального і морального виховання хлопчика дошкільного віку. Усі інші сімейні контексти тією чи іншою мірою можуть розглядатися як несприятливі, а відтак можуть негативно впливати на процес формування здорової, щасливої особистості.

Розробка методичних рекомендацій стосовно підвищення ролі батька у формуванні особистісної компетентності хлопчика дошкільного віку – це також досить складне завдання, оскільки зазвичай основний тягар відповідальності за виховання дитини лягає на матір, й часто усі заходи ЗДО із батьками не враховують того, що жіноче і чоловіче виховання – це досить таки різні за змістом і значенням речі. Тому ми бачаємо значні перспективи у цьому питанні, і в першу чергу в дошкільній педагогічній та психологічній науках, які мають концептуально обґрунтувати та допомогти в розробці спеціальних програм, що дозволяють б мінімізувати негативні наслідки сімейного виховання хлопчика чи дівчинки дошкільного віку без батька. Так само й вихователі ЗДО повинні мати достатню фахову підготовку з проблем виховання дітей обох статей, бути поінформованими щодо потенційних труднощів взаємодії з дітьми, що виховуються у неповних сім'ях, а також володіти навичками ефективної взаємодії з батьками з таких сімей.

ВИСНОВКИ

У кваліфікаційному дослідженні подано теоретичне обґрунтування сучасного розуміння ролі батька у формуванні особистісної компетентності хлопчика дошкільного віку, яке було здійснене на основі аналізу та узагальнення новітньої психолого-педагогічної літератури і наукових публікацій українських та зарубіжних фахівців. Співставлення методологічних підходів до вивчення даної проблеми, характерних для вітчизняної та західної дошкільної педагогіки, засвідчило наявність певних відмінностей у розумінні ролі батька у вихованні дитини дошкільного віку, загальна суть яких полягає в орієнтації наукового пошуку. Сучасна українська дошкільна педагогіка орієнтується здебільшого на традиційні засади сімейного виховання, тоді як європейська та американська – на актуальні соціокультурні умови, в яких відбувається формування особистості дитини. Це відображається, відповідно, і на розумінні механізмів виховного впливу, зокрема, на хлопчика-дошкільника з боку батька.

Нами було з'ясовано, що основний обсяг питань, пов'язаних із визначенням ролі батька у вихованні дошкільника, у вітчизняній науці зосереджується навколо соціально значущих особистісних рис дитини, формуванням і розвитком яких займаються, крім батьків, й освітні установи дошкільної ланки. Натомість за кордоном вчені більше уваги приділяють саме глибинним психологічним механізмам емоційного зв'язку сина з батьком, завдяки яким у дитини закладаються основи її ідентичності та її прийняття, уявлення про належну статево-рольову поведінку, доцільність дотримання правил життя у соціумі тощо.

У межах теоретичного аналізу тематики батьківського впливу на розвиток дитини репрезентовано перелік провідних функцій батька у формуванні особистісної компетентності хлопчика дошкільного віку з детальною їх конкретизацією. Крім цього, охарактеризовано можливі негативні результати педагогічно-психологічного змісту, до яких призводить

невиконання батьком зазначених функцій. Також отримали своє висвітлення практичні аспекти взаємодії батька з сином-дошкільником, які можна розглядати як конкретні педагогічні настанови для дорослого.

Визначено основні критерії (складові) й відповідні до них характерологічні риси особистості дошкільника, що дозволяють з'ясувати рівень сформованості особистісної компетентності хлопчика дошкільного віку.

З метою емпіричного дослідження впливу батька на формування особистісної компетентності хлопчика дошкільного віку нами було проаналізовано сучасний стан методології вивчення даної проблеми, сформовано експериментальну вибірку з розбиттям її на категорії сімейного контексту виховання, обрано відповідні до предмета дослідження методики та розроблено процедуру його проведення. Кількісний та якісний аналіз отриманих результатів показав, що у хлопчиків, які виховуються у повній сім'ї, процеси становлення власної ідентичності, чоловічої статево-рольової поведінки, формування базових особистісних якостей, властивих чоловічій статі, емоційних відносин з батьком тощо відбуваються значно легше, аніж у хлопчиків, у яких батько з різних причин не бере участі у вихованні.

З огляду на те, що відсутність батька може бути обумовлена об'єктивними причинами, розроблені загальні методичні поради вихователям ЗДО щодо взаємодії із батьками вихованців ми розширили за рахунок запропонованих альтернативних шляхів компенсації або мінімізації браку батьківського впливу на виховання хлопчиків дошкільного віку, спираючись при цьому на зарубіжний педагогічний досвід.

Тема кваліфікаційної роботи та отримані результати дослідження свідчать про високу перспективність наукових пошуків у цьому напрямі, що обумовлена значними соціально-демографічними трансформаціями українського суспільства і необхідністю розширення наших поглядів на сучасну роль чоловіка у вихованні майбутніх поколінь.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Базовий компонент дошкільної освіти (Державний стандарт дошкільної освіти): нова редакція : затв. наказом МОН України від 12.01.2021 № 33.URL:https://mon.gov.ua/storage/app/media/rizne/2021/12.01/Pro_novu_redaktsiyu%20Bazovoho%20komponenta%20doshkilnoyi%20osvity.pdf
2. Алексєєнко Т. Ф. Гендерний концепт сімейного виховання особистості як наукова і соціально-педагогічна проблема. *Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді*. Київ, 2015. Вип. 19(1). С. 24–35.
3. Алексєєнко Т. Ф. Концептуалізація соціально-педагогічних основ сучасного сімейного виховання : дис. на здобуття наук. ступеня доктора пед. наук. 13.00.05 Соціальна педагогіка. Київ, 2017. 573 с.
4. Алексєєнко Т. Ф. Тенденції трансформації виховної функції сім'ї та основні пріоритети сучасної державної політики у захисті прав дитини в Україні. *Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді*. 2016. Вип. 20 (1). С. 25–35.
5. Біда О., Чичук А., Орос І., Гончарук В. Зміст та сутність поняття усвідомлене батьківство. Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія : педагогіка і психологія. 2021. Вип. 68. С. 82–86.
6. Бондаровська В. Батько, його роль у сучасній сім'ї, зокрема в процесі виховання дитини. *Круглий стіл на тему: «Становище чоловіків в Україні»*, 19 лютого 2009 року. Київ : «К.І С.», 2009. С. 35–43.
7. В Україні 3 мільйони дітей живуть у неповних сім'ях – Катерина Левченко. URL : <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/2543718-v-ukraini-3-miljoni-ditej-zivut-u-nerovnih-simah-levcenko.html>
8. Герасимчук А. Ю. Етнотрадиції родинного виховання в Україні: історико-педагогічний аспект. *Наукові праці Донецького національного*

- технічного університету*. Сер. Педагогіка, психологія і соціологія. 2010. Вип. 7. С. 188–190.
9. Головей Л. А., Рыбалко Е. Ф. Практикум по возрастной психологии. Санкт-Петербург : Речь, 2002. 658 с.
 10. Демиденко Т. М. Педагогічна позиція батьків у виховному процесі. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія «Педагогіка, соціальна робота». 2011. Вип. 22. С. 43–45.
 11. Дитина: Освітня програма для дітей від 2 до 7 років / наук. кер. проекту О. В. Огнев'юк ; авт. кол.: Г. В. Беленька, О. Л. Богініч, Н. І. Богданець-Білоskalенко та ін. Київ : Київ. ун-т ім. Б. Грінченка, 2016. 304 с.
 12. Дитина у сучасному соціопросторі : навч. посібник / Т. О. Піроженко, С. О. Ладивір, К. В. Карасьова та ін.. ; за ред. Т. О. Піроженко. – Київ – Кіровоград : Імекс-ЛТД, 2014. 272 с.
 13. Діти і соціум: особливості соціалізації дітей дошкільного та молодшого шкільного віку : монографія / А. М. Богуш, О. В. Варяниця, Н. В. Гавриш та ін. ; наук. ред. А. М. Богуш ; за заг. ред. Н. В. Гавриш. Луганськ : Альма-матер, 2006. 368 с.
 14. Достовалов Ц. Р., Мальцева С. Л. Батько і син. Атрибутика чоловічого виховання. URL : <http://psychologis.com.ua/-1-114.htm>
 15. Залізник А. М. Компетентність як складова процесу професійної підготовки майбутніх вихователів до роботи з батьками з морального виховання старших дошкільників. *Збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини* / [гол. ред. Мартинюк М. Т.]. Умань : ПП Жовтий, 2010. Ч. 4. С. 73–79.
 16. Зойя Л. Отец. Исторический, психологический и культурный анализ. Пер. с англ. Н. Ретеюм. Москва : Независимая фирма «Класс», 2014. 352 с.
 17. Каньоса Н. Г. Теорія та методика співпраці ДНЗ з родинами : навч.-метод. посібник. Кам'янець-Подільський, 2015. 121 с.

18. Карнаух Л. Вплив батька на гендерне виховання хлопчиків в українській етнопедагогіці. *Збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини*. 2015. Вип. 2(2). С. 176–182.
19. Карнаух Л. Проблема гендерної соціалізації особистості в зарубіжних та вітчизняних психолого-педагогічних дослідженнях. *Науковий вісник Миколаївського державного університету імені В. О. Сухомлинського*. Серія: Педагогічні науки. 2014. Вип. 1.45. С. 54–59.
20. Карнаух Л. Теоретичне обґрунтування та практична реалізація методики дослідження гендерної соціалізованості дітей старшого дошкільного віку. *Науковий вісник Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К. Д. Ушинського*. 2021. № 2. С. 27–33.
21. Ковбас Б., Костів В. *Родинна педагогіка: у 3-х т. Том II. Основи родинного виховання : навч.-метод. посібник*. Івано-Франківськ, 2006. 288 с.
22. Кондратюк С. М. Педагогічні умови статево-рольової соціалізації старших дошкільників. *Дошкільна та початкова освіта в сучасному педагогічному просторі: [монографія] / за заг. ред. О. В. Лобово С. М. Кондратюк*. Суми: СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2020. С. 61–77.
23. Корман О. А. *Сімейні відносини та батьківство: навч. посібник для студ. вищ. навч. закл. / за ред. Н. М. Чернухи*. Київ: ДП «Вид. дім «Персонал», 2014. 184 с.
24. Корнієнко І. О. Особливості групової роботи в системі «батько – дитина»: теоретичні засади. *Габітус*. 2021. Вип. 24(2). С. 46–49.
25. Красін С. А. *Усвідомлене батьківство: сутність, ознаки, структура та зміст. Педагогіка формування творчої особистості у вищій та загальноосвітній школах*. 2017. Вип. 55(108). С. 215–221.

26. Кушнір Ю. В., Більо Т. О. Теоретичні основи психоаналітичної педагогіки в умовах сучасного виховання. *Український педагогічний журнал*. 2017. № 4. С. 76–80.
27. Маценко Л. М. Педагогіка сімейного виховання : підручник. Вид. 3-тє, доп., перероб. Київ : ЦП «Компринт», 2019. 376 с.
28. Методичні рекомендації до Базового компонента дошкільної освіти (Державного стандарту дошкільної освіти) 2021 рік. URL: <https://mon.gov.ua/ua/npa/shodo-metodichnih-rekomendacij-do-onovlenogo-bazovogo-komponenta-doshkilnoyi-osviti>
29. Нелін Є. В. Витоки юнгіанської психоаналітичної педагогіки. Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 5. Педагогічні науки: реалії та перспективи. 2022. Вип. 86. С. 150–155.
30. Нелін Є. В. Становлення психоаналітичної педагогіки у контексті метапсихології З. Фрейда (ч. 2). *Науковий вісник Мукачівського державного університету. Серія: Педагогіка та психологія*. 2019. Вип. 1. С. 255–258.
31. Нечитайло Ю. М., Нечитайло Д. Ю., Буряк О. Г. Психологічна роль батька у вихованні дитини. URL: <https://www.bsmu.edu.ua/blog/6866-psihologichna-rol-batka-u-vihovanni-ditini/>
32. Павелків Р. В., Цигипало О. П. Дитяча психологія: навч. посібник. Київ: ВЦ Академія, 2015. 400 с. URL: https://pidru4niki.com/13580710/psihologiya/sposterezhennya_dityachiy_psihologiyi_yogo_vidi
33. Павелків Р. В., Цигипало О. П. Психодіагностичний інструментарій в умовах дошкільного закладу: навч. посібник. Київ : Центр учбової літератури, 2013. 296 с.
34. Паскевська Ю. А., Щербина Д. В. Педагогічні засади організації просвіти батьків у загальноосвітніх, позашкільних закладах : метод. рекомендації. Київ: ІПОД імені Івана Зязюна НАПН України, 2019. 105 с.

35. Педагогічний словник для молодих батьків / авт. колектив: Т. Ф. Алексеєнко, Л. В. Артемова, Н. І. Баглаєва [та ін.]. Київ : ДЦССМ, 2002. 347 с.
36. Полі О. Серце батька: Що потрібно знати кожному батькові / пер. Т. Різун. Львів : Свічадо, 2010. 208 с.
37. Приходько Г. В. Роль батька у вихованні хлопчика дошкільного віку. *Science and technology: problems, prospects and innovations*. Proceedings of the 5th International scientific and practical conference. CPN Publishing Group. Osaka, Japan. 2023. Pp. 213–219. URL : <https://sci-conf.com.ua/v-mizhnarodna-naukovo-praktichna-konferentsiya-science-and-technology-problems-prospects-and-innovations-16-18-02-2023-osaka-yaponiya-arhiv/>
38. Програма розвитку дитини дошкільного віку «Українське дошкілля» / О. І. Білан, Л. М. Возна, О. Л. Максименко та ін. Тернопіль : Мандрівець, 2012. 264 с.
39. Роль батька у формуванні особистості дитини. URL: <https://advice.org.ua/father-in-the-formation-of-personality/>
40. Сиротюк П. Роль батька в сім'ї та житті дитини: ключові аспекти та виклики. URL: <https://psihologonline.pro/rol-batka-v-simy-dlya-choho-potriben-tato/>
41. Словник-довідник з професійної педагогіки / за ред. А. В. Семенової. Одеса: Пальміра, 2006. 221 с.
42. Стельмахович М. Г. Українська народна педагогіка: навч.-метод. посібник. Київ: ІЗМН, 1997. 232 с.
43. Стельмахович М. Г. Українська родинна педагогіка: навч. посібник. Київ : ІСДО, 1996. 288 с.
44. Струтинська Т. Р. Підготовка майбутніх педагогів до виховної взаємодії з батьком дітей із неповних сімей у підвищенні його психолого-педагогічної культури. *Наукові записки Ніжинського державного університету ім. Миколи Гоголя. Психолого-педагогічні науки*. 2016. № 1. С. 224–229.

45. Сурженко Л. Как вырастить сына. Книга для здравомыслящих родителей. Санкт-Петербург : Питер, 2014. 224 с.
46. Томаржевська І. В. Теоретико-методологічний аналіз феномену усвідомленого батьківства. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія : Психологічні науки*. 2015. Вип. 6. С. 107–111.
47. Федяєва В. Л. Сімейне виховання в історичній ретроспективі (друга половина XIX – XX століття) : монографія. Херсон : РПО, 2010. 348 с.
48. Філон М. І., Галунова Н. М. Аксиологічна параметризація образів «мати», «батько» у свідомості дитини молодшого та середнього дошкільного віку. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія : Філологія*. 2015. № 1152, вип. 72. С. 35–39.
49. Фільц О. О., Борщевська А. В., Кирилюк С. С., Євченко Ю. О. Стосунки «батько – син» та їх вплив на формування «мужності». *Психологічне консультування і психотерапія*. 2014. Вип. 1-2. С. 172–181.
50. Фурсова С. Роль батька у вихованні дітей. URL : <https://dity.te.ua/rol-batka-u-vyhovanni>
51. Шангареев М. Папины детки. Книга для счастливых мам про счастливых детей, воспитание и отцовский инстинкт. Київ : Вид-во BookChef, 2018. 224 с.
52. Я у світі: Програма розвитку дитини від народження до шести років : Освітня програма / наук. кер. О. Л. Кононко ; авт. кол.: О. П. Аксьонова, А. М. Аніщук, Л. В. Артемова та ін. Київ : ТОВ «МЦФФЕР-Україна», 2019. 488 с.
53. Як тато впливає на формування особистості дитини. Слід прочитати кожному! URL: <https://coma.in.ua/39807>
54. Ярошинська О. О. Розвиток поглядів на інститут батьківства в історії української етнопедагогіки: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук. 13.00.01. Загальна педагогіка та історія педагогіки. Київ, 2005. 18 с.

55. Achwal A. Understanding How a Father Plays the Perfect Role in a Child's Development. URL: <https://parenting.firstcry.com/articles/understanding-how-a-father-plays-the-perfect-role-in-a-childs-development/>
56. Kalb G., van Ours J. C. Reading to young children: a head-start in life? *Economics of Education Review*. 2013. Vol. 40. Pp. 1–24.
57. Łukasiewicz K. Figura ojca w wychowaniu dziecka – aspekt rozwojowy. URL : <https://www.wsb.net.pl/blog-strefa-pedagogiki-studenci/figura-ojca-w-wychowaniu-dziecka-aspekt-rozwojowy/>
58. Pospiszyl K. Ojciec a wychowanie dziecka. Warszawa : Wyd-wo Akademickie Żak, 2007. 168 s.
59. Pruett K. & Pruett M. K. Partnership Parenting: How Men and Women Parent Differently. Ingram Publisher Services, 2009. 240 p.
60. Reczek-Zymróż Ł. Rola ojca w edukacji dzieci w wieku wczesnoszkolnym. *Kultura i Edukacja*. 2022. Nr. 1(135). Ss. 176–195.
61. Tubisz M. Rola ojca w procesie moralnego wychowania – aspekt prawno-psychologiczny. *Kortowski Przegląd Prawniczy*. Год. Выпуск? Ss. 44–50. URL: <https://wpia.uwm.edu.pl/czasopisma/sites/default/files/uploads/KPP/2017/2/44-50.pdf>
62. Wade D. & Rowe S. Fathering in America: What's a Dad Supposed to Do? Updated on June 16, 2021. URL : <https://psychcentral.com/lib/fathering-in-america-whats-a-dad-supposed-to-do>
63. Ziewiec J., Głazewski M. Rola ojca w wychowaniu dziecka w wieku wczesnoszkolnym. *Pedagogika Przedszkolna i Wczesnoszkolna*. 2022. Vol. 10, 1(19). Ss. 79–101. URL: <https://czasopismoippis.up.krakow.pl/wp-content/uploads/2015/01/Joanna-ZIEWIEC-Micha%C5%82-G%C5%81A%C5%BBEWSKI-Rola-ojca-w-wychowaniu-dziecka.pdf>
64. Żernik K. Rola i znaczenie rodziców w życiu dziecka. *Nauczyciel i Szkoła*. 2018. Nr. 68. Ss. 13 – 28. URL: <https://czasopisma.ignatianum.edu.pl/index.php/nis/article/download/1336/1310>

ДОДАТКИ

Додаток А

Методика ідентифікації дитини з батьками (опитувальник О. Зарова) [8]

Шановний вихователю!

Просимо Вашої допомоги у проведенні невеликого опитування серед Ваших вихованців, присвяченого їхній сім'ї. Дане опитування охоплює лише хлопчиків дошкільного віку зі старшої групи ЗДО і ставить на меті з'ясувати особливості ідентифікації дитини зі своїми батьками. З метою «чистоти» дослідження у ході проведення опитування просимо Вас не підказувати дітям відповіді і не впливати на їх вибір. Водночас в бланку опитувальника фіксується той варіант відповіді, який першим назвала дитина (обвести кружечком).

Крім того, вкажіть, будь ласка, до якої категорії належить хлопчик (відмітьте галочкою):

- Дитина виховується в повній сім'ї
- Дитина має батька, але подружжя розлучене, і батько бере участь у вихованні сина
- Дитина має батька, але подружжя розлучене, і батько не бере участь у вихованні сина
- Дитина виховується вітчимом
- Дитина не має батька

Інструкція для дитини: «Зараз я з тобою хочу поговорити про твою родину. Мені цікаво, що ти про неї знаєш. Дай, будь ласка, відповіді на мої запитання. Якщо ти готовий, розпочнемо».

Питання до дитини (хлопчика)

1. Якби ти брав участь у грі «Сім'я», то кого б став зображати, ким би в ній хотів бути – собою, татом чи мамою? (варіант А – собою, варіант Б – татом, варіант В – мамою)
2. Хто у тебе є вдома? (А – мама, Б – тато, В – бабуся(дідусь), брат (сестра))
3. Хто в сім'ї, на твою думку, у вас головний з батьків, або немає головного? (А – мама, Б – тато, В – немає головного)
4. Коли ти виростеш, то будеш робити те саме, що робить твій тато на роботі, або щось інше? (А – буду, як тато, Б – буду робити щось інше, В – інші відповіді)
5. Коли ти станеш дорослим і у тебе буде хлопчик, ти будеш так само, як і твій тато, виховувати його (гратися з ним, займатися і доглядати його), або НЕ ТАК, по-іншому? (А – так само, як тато, Б – по-іншому, В – інші відповіді)
6. Якби вдома довго нікого не було, то кого б тобі хотілося побачити в першу чергу? (А – маму, Б – тата)
7. Якби тебе хто-небудь образив би з дітей, ти б розповів про це татові? (А – так, Б – ні)
8. Якби тебе хто-небудь образив би з дітей, ти б розповів про це мамі? (А – так, Б – ні)
9. Ти боїшся, що тебе покарає тато? (А – так, Б – ні)
10. Ти боїшся, що тебе покарає мама? (А – так, Б – ні)

Наприкінці опитування подякуйте дитині за відвертість, похваліть її і посміхніться!

Дякуємо і Вам за допомогу у проведенні наукового дослідження!

Бланк опитувальника

Дата проведення опитування _____ вересня 2023 р.

Категорія опитуваної дитини (хлопчика):

- Дитина виховується в повній сім'ї
- Дитина має батька, але подружжя розлучене, і батько бере участь у вихованні сина
- Дитина має батька, але подружжя розлучене, і батько не бере участь у вихованні сина
- Дитина виховується вітчимою
- Дитина не має батька (виховується матір'ю-одиначкою або бабусями-дідусями)

№ з/п	Запитання	Варіанти відповідей
1.	Якби ти брав участь у грі «Сім'я», то кого б став зображати, ким би в ній хотів бути – собою, татом чи мамою?	А Б В
2.	Хто у тебе є вдома?	А Б В
3.	Хто в сім'ї, на твою думку, у вас головний з батьків, або немає головного?	А Б В
4.	Коли ти виростеш, то будеш робити те саме, що робить твій тато на роботі, або щось інше?	А Б В
5.	Коли ти станеш дорослим і у тебе буде хлопчик, ти будеш ТАК САМО, як і твій тато, виховувати його (гратися з ним, займатися і доглядати його), або НЕ ТАК, по-іншому?	А Б В
6.	Якби вдома довго нікого не було, то КОГО б	А Б

	тобі хотілося побачити в першу чергу?	
7.	Якби тебе хто-небудь образив би з дітей, ти б розповів про це ТАТОВІ?	А Б
8.	Якби тебе хто-небудь образив би з дітей, ти б розповів про це МАМІ?	А Б
9.	Ти боїшся, що тебе покарає ТАТО?	А Б
10.	Ти боїшся, що тебе покарає МАМА?	А Б

Обробка та інтерпретація результатів

За допомогою перших п'яти питань діагностуються компетентність і престижність батьків у сприйнятті дітей, інші питання спрямовані на виявлення особливостей емоційних відносин з батьками.

При обробці і аналізі результатів опитування важливо враховувати наступне:

- вік найбільш вираженою ідентифікації з батьками тієї ж статі становить у хлопчиків 5-7 років, у дівчаток 3-8 років;
- успішність ідентифікації залежить від компетентності та престижності батьків тієї ж статі в уявленні дітей, а також від наявності в сім'ї ідентичного їх статі члена прабатьківської сім'ї (дідуся – у хлопчиків і бабусі – у дівчаток);
- ідентифікація з батьками тієї ж статі в сім'ї пов'язана з емоційно теплими відносинами з батьками іншої статі;
- зменшення інтенсивності ідентифікації з батьками тієї ж статі обумовлено формуванням "Я-концепції, тобто розвитком самосвідомості, показником якого є вибір себе. Вибір себе переважає у хлопчиків з 10 років, у дівчаток з 9 років, відображаючи зростаючу особистісну автономію -емансипацію -від батьківського авторитету;
- ідентифікація з батьками тієї ж статі у дівчаток відрізняється від подібної ідентифікації у хлопчиків наступними особливостями: а) тривалим

віковим періодом ідентифікації дівчаток; б) більшою інтенсивністю процесу ідентифікації, тобто дівчатка частіше вибирають роль матері, ніж хлопчики – роль батька; в) більшу значущість для ідентифікації дівчаток емоційно теплих і довірчих відносин з матір'ю, ніж цих відносин з батьком у хлопчиків; г) більшою залежністю ідентифікації дівчаток від характеру відносин між батьками, коли конфлікт матері з батьком негативно позначається на ідентифікації дівчаток з матір'ю; д) меншим впливом сестри на ідентифікацію дівчаток з матір'ю, ніж брата на ідентифікацію хлопчиків з батьком.

Приклади наочної інформації для батьків
(постери)

